

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalárska práca

Matúš Guziar

Česko-slovenské reakcie na maďarské

povstanie roku 1956

Czecho-Slovak reactions to the Hungarian

uprising of 1956

2016

Vedúci práce:

PhDr. Mgr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D.

Pod'akovanie

Rád by som pod'akoval PhDr. Mgr. Ondřejovi Vojtěchovskému, Ph.D. za ochotu viesť moju prácu, za jeho podnetné komentáre, rady a veľkú trpezlivosť.

Prehlásenie

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracoval samostatne, že som riadne citoval všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola použitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 11. mája 2017

Matúš Guziar

Abstrakt

Táto bakalárska práca analyzuje udalosti maďarského povstania roku na jeseň roku 1956 a s ním súvisiace česko-slovenské reakcie. Skúma vývoj politickej situácie v Maďarsku, ktorá spela k vypuknutiu povstania, jeho samotný priebeh a následný ohlas v Československu. Zameriava sa na mimoriadne opatrenia zavedené vládou ČSR, obraz povstania prezentovaný v československej tlači ako aj samotné reakcie občanov, hlavne na území Slovenska, na revolučné udalosti.

Kľúčové slová: komunizmus, socializmus, Maďarsko, povstanie, 1956, revolúcia, Československo, Imre Nagy

Abstract

This bachelor thesis analyses events of the Hungarian uprising in the autumn of 1956 and the Czecho-Slovak reactions related to them. It examines development of political situation in Hungary which advanced towards outbreak of the uprising, its progress and following response in Czechoslovakia. It focuses on emergency measures applied by the Czechoslovak government, image of the uprising presented in the Czechoslovak press and also contemporary reactions of citizens, especially those living in Slovakia, to the revolutionary events.

Keywords: communism, socialism, Hungary, uprising, 1956, revolution, Czechoslovakia, Imre Nagy

Obsah

Úvod	7
1. Maďarské povstanie na jeseň roku 1956	11
1.1 Situácia v Maďarsku od roku 1953 a udalosti vedúce k povstaniu	11
1.2 Od demonštrácií k povstaniu	14
1.3 Boje o mesto a úsilie novej vlády	16
1.4 Operácia „Víchor“	19
1.5 Neúspech povstania	22
2. Reakcie československej vlády na „maďarské udalosti“	24
2.1 Prvé správy z Maďarska a kroky ČSR	24
2.2 Mimoriadne bezpečnostné opatrenia	26
2.3 Stranicka propaganda a obraz povstania v oficiálnej tlači	29
2.4 Opatrenia vlády smerom k maďarskej menšine	36
2.5 Československá pomoc novovzniknutej Kádárovej vláde	37
3. Analýza československej verejnej mienky voči udalostiam v Maďarsku s dôrazom	
na obyvateľstvo Slovenska	40
3.1 Všeobecná spoločenská atmosféra v Československu	40
3.2 Analýza situačných správ zo slovenských regiónov	41
3.3 Ukončenie mimoriadnych opatrení	49
Záver	50
Zoznam použitej literatúry	53

Zoznam skratiek:

ÁVH – Úrad pre ochranu štátu, t. j. maďarská štátna bezpečnosť (maď. Államvédelmi Hatóság)

Csemadok – Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v Československu (maď. Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete)

ČSR – Československá republika

DISZ – Zväz pracujúcej mládeže (maď. Dolgozó Ifjúság Szövetsége)

GŠ – Generálny štáb

KSČ – Komunistická strana Československa

KSS – Komunistická strana Slovenska

KSSZ – Komunistická strana Sovietskeho zväzu

MDP – Maďarská strana pracujúcich (maď. Magyar Dolgozók Pártja, MDP)

MEFESZ – Zväz študentov maďarských univerzít a vysokých škôl (maď. Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége)

MLR – Maďarská ľudová republika

MNO – Ministerstvo národnej obrany

MSZMP – Maďarská socialisticko-robotnícka strana (maď. Magyar Szocialista Munkáspárt)

MV – Ministerstvo vnútra

ONV – Obvodný národný výbor

PZPR – Poľská zjednotená robotnícka strana (poľ. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)

ŠtB – Štátna bezpečnosť

ÚV – Ústredný výbor

ZSSR – Zväz sovietskych socialistických republík

Úvod

Jednou z najvýznamnejších udalostí moderných maďarských dejín je nepochybne maďarské povstanie roku 1956. Týchto niekoľko pár revolučných dní, kedy časť maďarského národa verila, že by sa jej mohlo podariť oslobodiť sa spod jarma, ktoré naň uvalil Sovietsky zväz, je dodnes veľmi kontroverznou témou, ktorá vzbudzuje v maďarskej verejnosti silné emócie. Dôkazom toho je široko diskutovaná existencia budapeštianskeho múzea s názvom Terror Háza (Dom teroru), zobrazujúceho výstavu vzťahujúce sa k fašistickému a komunistickému režimu v Maďarsku, ktoré vzniklo v roku 2002 na Andrásyho triede č. 60, práve v budove, kde v období komunizmu sídlila obávaná maďarská štátna bezpečnosť. Povstanie, ktoré si vyžiadalo takmer 3 tisíc maďarských životov a asi 13 tisíc ranených, šokovalo na jeseň roku 1956 celý svet a smerom k vedeniu ZSSR znamenalo ťažkú ranu pre jeho „socialistické panstvo“ v strednej Európe. Zároveň veľkosť krízy spôsobila pre túto krajinu ležiacu v Karpatskej kotline možnosť nastúpenia nového politického smerovania, ktoré vyústilo do čiastočne demokratizovanej podoby tzv. Kádárovho gulášového socializmu.

Československo ako susedný štát prirodzene muselo reagovať na revolučné dianie prebiehajúce na jeho južných hraniciach. Správy o povstaní sa vďaka západnému rozhlasovému vysielaniu dostali rýchlo i medzi československé obyvateľstvo, ktoré si samozrejme začalo vytvárať na udalosti vlastný názor. K tomu, aby podobná situácia nenastala tiež v Československu, musela jeho vláda vykonať nemalé množstvo mimoriadnych opatrení rôzneho druhu. Práve maďarské povstanie, a to aké reakcie naň sa objavovali v Československu, najmä v kritických juhoslovenských regiónoch, je predmetom tejto bakalárskej práce. Ako autor pritom priznávam, že téma nie je vyčerpaná a je možné jej rozšírenie na hĺbkovú komparáciu spoločenských pomerov v roku 1956 v Maďarsku, Poľsku a Československu. Pri koncipovaní práce som sa skôr pokúsil jednak o štúdiu prístupov československej vládnej garnitúry, jednak o zobrazenie palety názorov a reakcií československých občanov.

Čo sa týka doterajšieho všeobecného historického bádania týkajúceho sa maďarského povstania je dostatočne široké a uspokojivé. Českí a paradoxne i slovenskí historici však tejto téme doposiaľ nevenovali veľa priestoru, o čom svedčí fakt, že neexistuje v našich krajinách ucelená monografia tunajšieho autora, ktorá by tému maďarského povstania spracovávala. Ako pravdepodobný dôvod vidím v českom prostredí nedostatok bádateľov ovládajúcich maďarský jazyk, na slovenskej strane zase fakt, že centrum bádania je koncentrované na pre

slovenskú verejnosť prirodzene prítlačlivejšie témy starších maďarských, resp. uhorských (a teda so Slováckmi spoločných) dejín. Preto, čo sa týka u nás dostupných monografií, zväčša ide o literatúru západných a maďarských autorov písanú prevažne v angličtine, resp. ich české či slovenské preklady. Pokiaľ ide o pramene a ďalšiu literatúru, s ktorými som pri písaní práce pracoval, väčšinou šlo o texty v slovenskom, českom a anglickom jazyku. Keďže neovládam maďarský jazyk natoľko dobre, aby som mohol plynule študovať texty písané v maďarčine, pri výskume som použil len niekoľko zdrojov písaných práve v tomto jazyku.

Zo sekundárnej literatúry za kľúčové dielo preložené do slovenčiny považujem knihu amerického historika a politológa Charlesa Gatiho *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*,¹ ktorého prednosťou je okrem širokého faktografického záberu a práce s rôznymi druhmi archívnych prameňov, hlavne jeho analýza prístupu americkej administratívy voči daniu v Maďarsku v roku 1956. K ďalším významným prácam patrí dielo *Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the periphery to the periphery*² maďarského historika Ivána T. Berenda, ktoré sa okrem hlavnej politickej línie dejín zameriava i na ekonomické či sociálne otázky maďarského vývoja v tomto období. Z novších prác je potrebné spomenúť tiež maďarského autora Lászla G. Borhiho *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*,³ v ktorej autor podrobne rozpracúva povojnový vývoj v Maďarsku, nástup komunizmu, následnú stalinizáciu i pokus o zreformovanie rákosiovského Maďarska. Starším textom z 90. rokov, no stále výborne použiteľným je kniha Györgya Litvána *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*.⁴ Nezastupiteľným zdrojom informácií sú tiež práce historika Jánoša M. Rainera, hlavne jeho biografía maďarského reformného komunistu Imreho Nagya, ktorá ponúka náhľad do jeho osobného života i celej politickej kariéry.⁵ Vzťahujúc sa k sovietskej politike danej doby som čerpal najmä z biografie N. S. Chruščova od Williama Taubmana⁶ a mnoho informácií o sovietskej intervencii do Maďarska podáva kniha maďarských autorov *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*.⁷ Mimo

¹ GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006.

² BEREND, I. T.: *Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge Studies in Modern Economic History I, Los Angeles 1996.

³ BORHI, L. G.: *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*, Budapest–New York 2004.

⁴ LITVÁN, G.: *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*, London–New York 1996.

⁵ RAINER, J. M.: *Imre Nagy: A Biography*, London 2009.

⁶ TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003.

⁷ GYÖRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956 (with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko)*, Budapest 1999.

spomínaných mnografíí by som takisto rád vyzdvihol štúdie Johanny C. Granville, Marka Kramera a Williama E. Griffitha. Ako doplnkové zdroje informácií mi poslúžili tiež české syntézy zaoberajúce sa maďarskými dejinami autorov Lászla Kontlera⁸ a Jana Křena,⁹ ako aj knihu *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989* trojice autorov J. Vykoukal, B. Litera a M. Tejchman.¹⁰ V rámci publikovaných dokumentov, ktoré boli preložené do angličtiny, bola pre mňa dôležitým zdrojom hlavne publikácia vydaná editorom Paulom E. Zinnerom *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*.¹¹

K vypracovaniu druhej a tretej časti práce som využíval hlavne odborné štúdie českých a slovenských autorov. Na výskum vojenských opatrení v ČSR počas maďarského povstania som využil dvojdielny zborník publikovaných dokumentov Jiřího Bíleka *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956*.¹² Medzi ďalšie pramene, ktoré objasňujú hlavne činnosť vtedajšej vládnej propagandy, patria novinové články komunistických denníkov a časopisov, z ktorých som pracoval hlavne s periodikami *Rudé Právo*, *Pravda*, na Slovensku vydávaným intelektuálnym *Kultúrnym životom*, z menšej časti tiež maďarsky písaným československým straníckym denníkom *Új Szó* (Nové slovo). Výskum, ktorý podnikli slovenskí a maďarskí historici, a ktorý bol publikovaný v roku 2006 ako zborník diskusných príspevkov z konferencie *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*¹³ zase podáva širší pohľad na rôzne československé reakcie vo vzťahu k revolučnému Maďarsku. Monografia francúzskej historičky Muriel Blaive *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*¹⁴ problematizuje medzinárodnú situáciu v strednej Európe v roku 1956, a hlavne nevyužitú možnosť Československa pripojiť sa v reformačnom úsilí k svojim dvom susedným krajinám. Spolu s vyššie spomínaným slovenským zborníkom mi táto publikácia slúžila ako jedna z hlavných ideových os na začiatku môjho vlastného bádania. Z českých autorov urobil významný krok na poli výskumu československo-maďarských

⁸ KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*, Praha 2001.

⁹ KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

¹⁰ VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

¹¹ ZINNER, Paul E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956.

¹² BÍLEK, J.: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: Sborník dokumentů*, 1. a 2. díl, Historický ústav Armády České republiky, Praha 1993;

¹³ *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006

¹⁴ BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001.

kontaktov v tomto období Jiří Pernes.¹⁵ Ako najdôležitejší prameň pri analýze verejnej mienky v Československu mi poslúžili archívne fondy Archivu bezpečnostných složek ČR.

Rád by som ešte v tomto úvode zmienil štruktúru predstavovanej práce. Prvá kapitola popisuje reformné obdobie rokov 1953–1955 v Maďarsku, teda prvej vlády maďarského premiéra Imreho Nagya, ako aj priebeh udalostí počas maďarského povstania na jeseň roku 1956 až po jeho potlačenie sovietskou intervenciou. Cieľom tejto časti práce nie je snaha o novú interpretáciu daných historických udalostí, ale skôr vytvára informačné zázemie pre ďalšie dve kapitoly viažuce sa k reakciám Československa na spomínané maďarské udalosti. Keďže popisovaná historická téma je veľmi široká a nie je predmetom celej tejto bakalárskej práce, preto vyberám len kľúčové dejinné momenty.

Druhú kapitolu tvoria náhľady na oficiálne stanoviská československej vlády a rovnako opatrenia, ktoré boli v rámci mimoriadneho medzinárodného diania prijímané. V texte pracujem ako s opatreniami na poli bezpečnostných a armádnych zložiek ČSR, tak i propagandy pretláčanej oficiálnymi médiami, prácou s maďarskou menšinou či snahami československej vlády podporiť udržanie sa komunistického režimu v Maďarsku.

Poslednú časť práce tvorí analýza situačných správ získaných z archívnych fondov. Keďže pre komunistickú vládu ČSR bolo najdôležitejšie poznať verejnú mienku a nálady obyvateľstva najmä z kritických regiónov na juhu Slovenska, ktoré boli do veľkej miery obývané etnickými Maďarmi a hrozilo tam rýchlejšie šírenie správ z Maďarska, preto som sa takisto rozhodol prieskum situačných správ orientovať na tieto regióny, teda hlavne oblasti na východe Slovenska, spracované krajskou správou MV v Košiciach, ako aj oblasť juhozápadného Slovenska, v ktorej informačnú činnosť zastrešovala krajská správa MV v Bratislave.

¹⁵ PERNES, J.: *Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československé verejnosti: Z interních hlásení krajských správ ministerstva vnútra*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 4, Praha 1996.; PERNES, J.: *Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4, Praha 2000, s. 594 – 618.

1. Maďarské povstanie na jeseň roku 1956

1.1 Situácia v Maďarsku od roku 1953 a udalosti vedúce k povstaniu

Prvým veľkým otrasom, ktorý zaznamenalo sovietske impérium od konca druhej svetovej vojny, bola smrť Josifa Vissarionoviča Stalina 5. marca 1953.¹⁶ Zatiaľ čo v Moskve v najbližších mesiacoch prebiehal politický boj o moc v strane, ktorého hlavnými aktérmi boli Lavrentij Berija, Georgij Malenkov a Nikita Sergejevič Chruščov, v sovietskych satelitoch strednej Európy sa začínalo stupňovať spoločenské napätie v dôsledku zlých sociálnych a hospodárskych pomerov. Tzv. program budovania socializmu násilne zavádzaný naprieč krajinami východného bloku na konci 40. rokov, zaznamenal postupne silnejúci odpor zo strany obyvateľstva vo vnútri všetkých sovietskych satelirov. Inak tomu nebolo ani v Maďarskej ľudovej republike, odkiaľ do Kremľa prichádzali správy o verejnej nespokojnosti s režimom maďarského komunistického vodcu Mátyása Rákosiho už od októbra 1952.¹⁷

Potom čo na začiatku júna 1953 robotnícke nepokoje v priemyselných podnikoch v Plzni vystrašili svojou početnosťou sovietske politbyro,¹⁸ sa funkcionári v Moskve obávali, že by k podobne živelným nepokojom mohlo dôjsť i v iných sovietskych satelitoch. K jednej z najpálčivejších otázok patrilo vývoj v Maďarskej ľudovej republike. Krajina sa totiž nachádzala v neúnosnej hospodárskej situácii a vyžadovala si čo najrýchlejšiu zmenu dovtedajšej politiky vlády. Preto si Kremel' na 13. júna vyžiadala príchod maďarskej delegácie, ktorej zloženie určil sám. Okrem generálneho tajomníka strany Mátyása Rákosiho, mala navštíviť sovietsku metropolu tiež jeho pravá ruka, Ernő Gerő, bábkový prezident István Dobi, ďalej podpredseda vlády a špecialista na poľnohospodárstvo Imre Nagy a ďalší jeho štyria kolegovia z vedenia strany.¹⁹ Stretnutie bolo naplánované na tri dni, počas ktorých sovietska delegácia tvorená najvýznamnejšími sovietskymi funkcionármi ako boli Malenkov, Chruščov, Molotov, Berija, Bulganin a Mikojan, kritizovala režim „Stalinovho najlepšieho žiaka“, Rákosiho, pre neuspokojivú ekonomickú situáciu štátu, mizerný stav

¹⁶ KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*, Praha, 2005, s. 647; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, s. 299.

¹⁷ BORHI, L. G.: *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*, Budapest–New York 2004, p. 229–230.

¹⁸ KŘEN, J., s. 664–665; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M., s. 375.

¹⁹ k nim patrili: Rudolf Földvári, András Hegedűs, István Hidas a Béla Szalai; GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 38–39; RAINER, J. M.: *Imre Nagy: A Biography*, 2009, p. 58

poľnohospodárstva s dôrazom na prirýchlu a násilnú kolektivizáciu, ako aj ďalekosiahle prenasledovanie a teror páchaných na obyvateľstvu. Za hlavného vinníka tejto neúnosnej situácie Kremeľ účelovo obvinil samotného tajomníka strany, ktorý zneužíval svoju osobnú moc a nepopulárne vládne rozhodnutia často neboli prijímané na základe konsenzu jej členov, ale v skutočnosti šlo o prejavy Rákosiho vlastnej svojvôle. Preto sa sovietski predstavitelia zhodli na miernej prestavbe maďarskej vlády a do jej čela posadili práve Imreho Nagya, etnicky nežidovského maďarského politika, zatiaľ čo Rákosi, pôvodom žid, mal zostať na poste prvého tajomníka strany ako istý garant „vyváženej“ socialistickej politiky.²⁰

Krátko na to ako sa Chruščov s Malenkovom zbavili 26. júna 1953 nepodhodného šéfa KGB Beriju,²¹ inak jedného z hlavných Nagyových moskovských podporovateľov, nový maďarský premiér predstavil 4. júla v parlamentnom prejave pripravované programové zmeny vlády v rámci tzv. Nového kurzu.²² Nagyove destalinizačné snahy viedli k pozastaveniu investícií do ťažkého priemyslu a väčšej podpore výroby spotrebiteľských tovarov. Zároveň sa zasadil za zlepšenie pomerov v sektore poľnohospodárstva, pričom jeho reformné snahy zahŕňali obmedzenie nútenej kolektivizácie a zníženie štátnych odvodov. Navyše nové smerovanie Nagyovej stratégie umožňovalo vystúpenie z už existujúcich roľníckych družstiev. Do konca roku 1954 tak následne pokleslo členstvo v kolektívnych družstevných podnikoch až o 40%.²³ Občania, ktorým násilne zabrali straníci ich vlastné domovy a boli deportovaní na vidiek, mali dostať možnosť svojvoľne sa rozhodnúť o mieste svojho bydliska. Zlepšená mala byť i situácia v právnej oblasti štátu. Riadne súdne procedúry mali byť obnovené, program deklaroval zrušenie súdov vedených policajnými zločkami. Z trestno-právneho hľadiska „Nový kurz“ počítal ďalej s prijatím zákona o amnestiách ako nepolitických, tak i politických väzňov a zákazom existencie krutých internačných táborov.²⁴

Navzdory tomu, že sa životná úroveň Maďarov v čase Nagyovej prvej vlády zdvihla približne o 15%,²⁵ celková ekonomika Maďarska i výška HDP stagnovali či miestami

²⁰ KOVRIG, B.: *Stalin's Legacy: The Soviet-Dominated Regimes in Hungary and East Central Europe, 1953–1959*, in: *1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*, New York 2006, s. 55.

²¹ DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938-1991.: Díl I., Světová válka a nukleární mír 1934-1964*, Praha 2004, s. 375; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, s. 300.

²² ISZÁK, L.: *Imre Nagy's First Government, 1953–1955*, in: *1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*, New York 2006, p. 79

²³ KOVRIG, B., s. 56.

²⁴ *Document No.2*, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapest–New York, 2002 s. 31.

²⁵ GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 75.

dokonca klesali, keďže zmena prioritného sektoru v hospodárstve a podpora čiastočného súkromného podnikania nekorešpondovala s inštitucionalizovanou formou centrálne riadenej ekonomiky.²⁶ Za pádom Nagyovej reformnej politiky však vo výsledku stálo pôsobenie stalinistickej kliky v strane vernej Rákosimu. Tá znemožňovala premiérovi rýchle a efektívne zavádzanie predstavovaných reforiem so snahou vrátiť sa k tvrdej politike predošlých rokov. Bývalý maďarský vodca politiku „Nového kurzu“ všemožne napádal a počas svojej dovolenky v ZSSR na jeseň roku 1954 presviedčal moskovské vedenie o Nagyovej neschopnosti a oportuniste. V januári 1955 stalinisti v MDP hovorili v súvislosti s Nagyom už i o pravicovej úchylke, ktorá oslabuje maďarský komunizmus.²⁷ Po tom, čo Chruščov úspešne odstavil od kormidla moci i svojho zostávajúceho soka a posledného Nagyovho zástancu v Moskve, Malenkova,²⁸ dal Rákosimu za pravdu a pridajúc sa ku kritike prílišnej liberalizácie krajiny, súhlasil so zosadením Nagya z funkcie premiéra. Je tiež potrebné uviesť, že sovietski vodcovia počas vnútorného boja o moc, nesledovali pozorne dianie vo svojich satelitoch, preto im situácia v Maďarsku nebola vždy úplne zrozumiteľná. Po súhlase Moskvy teda ÚV MDP nakoniec 18. apríla 1955 realizoval vyňatie Nagya z vedúcich pozícií a ku koncu roka reformného komunistu vylúčili taktiež zo samotnej strany. V premiérskom kresle ho nahradil András Hegedűs a vláda obnovila tvrdý kurz politiky presadzovaný Rákosim.²⁹

Nasledovný vývoj v Maďarsku do veľkej miery ovplyvnil XX. zjazd KSSZ, ktorý prebehol 14.–26. februára 1956 v Moskve, kde Chruščov odsúdil Stalinov kult osobnosti a v jeho mene spáchané zločiny.³⁰ Zdanlivo tajný referát sa však skrz americkú agentúru CIA a hlásateľov Rádia Slobodná Európa dostal i medzi poslucháčov v strednej Európe. Maďarská inteligencia reprezentovaná stranickým denníkom *Szabad Nép* (Slobodný ľud), týždenníkom Zväzu spisovateľov *Irodalmi Újság* (Literárne noviny), časť amnestovaných komunistických politikov zahŕňajúc výrazné osobnosti MDP Ferenca Donátha či Gézu Losonczyho, silnejúci *Hazafias Népfrent* (Vlastenecký ľudový front pôsobiaci od októbra 1954) so svojim oficiálnym denníkom *Magyar Nemzet* (Maďarský národ), ale i študenti vysokých škôl, tak na jar roku 1956 využili širší politicko-spoločenský kontext súvisiaci s Chruščovovým referátom a nenávidiac navrátený rákosiovský režim sformovali v spoločnosti silný pronagyovský blok

²⁶ BORHI, L. G.: *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*, Budapest–New York 2004, p. 233–234.

²⁷ ISZÁK, L.: *Imre Nagy's First Government, 1953–1955*, in: *1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*, New York 2006, p. 87–89.

²⁸ BORHI, L. G., p. 236.

²⁹ RAINER, J. M.: *Imre Nagy: A Biography*, London 2009, p. 81–82.

³⁰ TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 270–289.

požadujúci jeho návrat do vlády³¹. Tento proreformný okruh sa začal intenzívne a masovo stretávať, aby jednal o možných zmenách dovtedajšieho politického, hospodárskeho i občianskeho života krajiny v rámci nato špecifikovanej diskusnej platformy s názvom *Petőfi Kör* (Petőfiho krúžok), paradoxne povolenej Rákosim v marci 1956 ako intelektuálne fórum určené pre stranícku mládež.³² Vrcholom týchto spoločenských debát sa stalo stretnutie z 27. júna 1956 označované ako „*sajtóvita*“ (diskusia o tlači a informáciách), kde odhadom 6 tisíc prítomných žiadalo slobodu tlače, koniec stalinizmu v Maďarsku a návrat Nagya do strany.³³

Keďže sa spoločenský tlak na zmenu politiky vládnej strany neustále stupňoval, prezídium KSSZ sa rozhodlo vybrať obetného baránka, čo by upokojilo horúcu situáciu v maďarskej metropole. Preto sovietske politbyro vyslalo do Budapešti 13. júla 1956 emisára Anastasa Mikojana, aby zabezpečil plynulý odchod Mátyása Rákosiho, čoby symbolu teroru poslednej dekády, z vedenia strany. Na mieste prvého tajomníka ho však 18. júla 1956 nahradil len ďalší stalinista rákosiovskej kliky Ernő Gerő.³⁴ Upokojenie situácie preto nenastalo a v dôsledku ozbrojenej vzbury v poľskom Poznani na konci júna 1956 a následne v októbri otázky Gomulkovho nástupu do vedenia PZPR, sa požiadavka Nagyovho návratu stala prioritou reformného kruhu. Ku gradácii spoločenského diania v Budapešti nakoniec prispela tiež iniciatíva Júlie Rajkovej, vdovy po rehabilitovanom ministrovi vnútra Lászlovi Rajkovi, za opätovné pochovanie ostatkov svojho zosnulého muža, ktoré sa uskutočnilo 6. októbra 1956 na Kerepéšskom cintoríne.³⁵

1.2 Od demonštrácií k povstaniu

Počiatočnú hybnú silu demonštrácií na jeseň 1956 v Maďarsku predstavovali vysokoškolskí študenti. Zaujímavým faktom je, že tento proces iniciovala kooperácia dvoch univerzitných miest, metropolitnej Budapešti a Segedínu nachádzajúceho sa na juhu krajiny blízko srbských a rumunských hraníc. Tamojší študenti, vedomí si spoločenského vrenia okolo Petőfiho krúžku a odchodu Mátyása Rákosiho, a zároveň nespokojní s nedostatočným presadzovaním študentských záujmov prostredníctvom Zväzu robotníckej mládeže DISZ, sa

³¹ RAINER J. M.: *Imre Nagy: A Biography*, London 2009, p. 88–91.

³² TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 290.

³³ GRIFFITH, W. E.: *The Petőfi Circle: Forum for Ferment in the Hungarian Thaw*, s 23–27, použité dňa 4. 1. 2017; z webstránky Archívu pre orálnu históriu Szechényiho národnej knižnice: http://www.rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/petofikor_griffith.pdf; cit. dňa 3. 3. 2017.

³⁴ KRAMER, M.: *The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 2, 1998, p. 179–180.

³⁵ BEREND, I. T.: *Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the periphery to the periphery*, Los Angeles 1996, p. 121.

16. októbra rozhodli vytvoriť Zväz študentov maďarských univerzít a vysokých škôl MEFESZ³⁶ ako vlastnú študentskú organizáciu nezávislú na DISZ a strane.³⁷ Pôvodná požiadavka MEFESZu zrušiť status ruského jazyka ako povinného predmetu, čoby znaku ruského šovinizmu a stalinistického útlaku, sa rozrástla na rozsiahly program ako študentských, tak politických požiadaviek zahŕňajúcich o. i. návrat Imreho Nagya do vedenia strany, slobodu tlače či slobodné voľby. Mimo oficiálne požiadavky sa viacerí študenti dožadovali i odchodu sovietskych vojsk z maďarského územia.³⁸ Segedínski študenti v nasledujúcich dňoch zaslali vypracované požiadavky a výzvu k participácii na formovaní regionálnych jednotiek MEFESZu na univerzity v Šopronu, Páťkostolí, Gödöllő, Miškolci, Debrecíne a Budapešti. Technickú univerzitu v hlavnom meste reprezentanti MEFESZu sami 22. októbra navštívili a i napriek snahe umlčať segedínskych vyslancov, informácie o vzniku MEFESZu a jeho programe verejne zazneli. Niekoľkohodinové diskusie i za účasti predstaviteľov Petófiho krúžku študentský program pretransformovali do podoby politického programu tzv. 16 požiadaviek, ktorých prezentácia sa stala podnetom pre demonštrácie naplánované na ďalší deň.³⁹

Ráno 23. októbra 1956 sa vydali tisícky študentov⁴⁰ protestovať ako na podporu spomínaných požiadaviek, tak i zo solidarity voči reformnému úsiliu v Poľsku k soche Józefa Bema, poľského generála, ktorý sa zúčastnil maďarských bojov za nezávislosť v rokoch 1848–1849.⁴¹ Dav na Kossuthovom námestí pred budovou parlamentu sa dožadoval vystúpenia Imreho Nagya,⁴² čoho sa nakoniec o deviatej večer dočkal, no prejav, plný oficiálnych formulácií a upokojovania emócií, masu ľudí vôbec neuspokojil. V príhovore odvysielanom približne v rovnakom čase prvý tajomník Gerő označil demonštrantov za kontrarevolucionárov,⁴³ čo ich vystupňované emócie ešte viac rozdráždilo. Časť demonštrantov sa následne presunula pred budovu Rádia Kossuth, kde chcela odvyselať

³⁶ K hlavným pôvodcom idey pre vznik novej študentskej organizácie patrili študenti práva Segedínskej univerzity, hlavne András Lejtényi, Imre Tóth a Tamás Kiss, s ktorými bol po revolúcii vedený súdny proces, pričom Tóthovi súd vymeral trest na 6 rokov, Kissovi na 5 rokov väzby. MEFESZ o. i. dostal veľkú podporu od vtedajšieho prodekana právnickej fakulty Józsefa Perbíróa, rovnako odsúdeného na 5 rokov väzenia.

³⁷ KISS, T.: *Association of Hungarian University and College Students 1956 – Szeged*, Szeged 2006, p. 29–37.

³⁸ Tamtiež, s. 46–53.

³⁹ Tamtiež, s. 13–19.

⁴⁰ Počet možno ťažko určiť, keďže k študentstvu sa pridávali i mnohí okoloidúci. Podľa práce I. T. Berenda (s. 122) študentov na počiatku bolo c. 50 tisíc, no dav sa údajne v ďalších hodinách rozrástol na takmer 200 tisíc osôb.

⁴¹ KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*, Praha 2001, s. 391; GATI, Ch., s. 184.

⁴² Jeho opätovné prijatie do MDP sa udialo 13. októbra, o. i. na výslovné požiadanie juhoslovanského vodcu J. Tita.

⁴³ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956, s. 402–407.

pripravený program 16 bodov. Vstupu do budovy rozhlasu ale bránili jednotky ÁVH. Výstrely do demonštrantov v Ulici Sándora Brodyho, pri ktorých padli prvé obeť, zazneli okolo desiatej hodiny. Na podporu demonštrantov prišlo na miesto niekoľko ozbrojených jednotiek armády, medzi prvými napríklad piliscsabský vojenský pluk, čím sa medzi civilistov dostali zbrane i munícia.⁴⁴

Prvý tajomník MDP Ernő Gerő medzičasom kontaktoval vojenského atašé na sovietskej ambasáde o mohutnosti domácimi silami nezvládnuteľného davu a zažiadal o pomoc armádu ZSSR pri potlačení demonštrácií.⁴⁵ Napriek Mikojanovmu opozičnému postoju si tvrdšia vetva sovietskej vlády reprezentovaná ministrom zahraničia Molotovom a ministrom obrany Žukovom presadila vojenskú pomoc, avšak Chruščov súhlasil s Mikojanovým návrhom kooptovať Nagya späť do vedenia MDP. Súčasne na lepšie pochopenie maďarskej situácie vyslal do krajiny emisárov Mikojana a Suslova.⁴⁶ Sovietske prezídium teda odpovedalo na Gerého výzvu k vojenskej angažovanosti kladne, no alibisticky si kládlo za podmienku vypracovanie oficiálnej žiadosti o pomoc zo strany maďarského premiéra Andrása Hegedúsa, ktorý ju neskôr retroaktívne podpísal.⁴⁷

1.3 Boje o mesto a úsilie novej vlády

Na príkaz maršála Žukova 24. októbra teda vojenské oddiely rozmiestnené na maďarskom území a v ukrajinskom Užhorode začali postupovať na Budapešť. K intervencii sa pridala pechota tzv. Karpatskej vojenskej správy, ktorá prekonala maďarské hranice a obsadila dôležité administratívne centrá vo východnej časti zeme, akými boli Debrecín, Jászberény a Szolnok. Jedna divízia z Rumunska vstúpila do krajiny s cieľom chrániť južnú hranicu, pričom obsadila mestá Segedín a Kecskemét.⁴⁸ Celkovo bolo do pohotovosti povolaných päť divízií s počtom 31 500 vojakov. Sovietskym tankom typu T-34 nariadilo velenie využívať len tzv. zastrašovaciu taktiku použitú po prvýkrát počas povstania v NDR roku 1953.⁴⁹ Situácia v Budapešti sa však stávala stále menej prehľadnou. Spontánne vznikalo veľké množstvo povstaleckých skupín, ktorých politické požiadavky sa rôznili, a preto s nimi

⁴⁴ GYÖRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956 (with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko)*, Budapest 1999, p. 17–19.

⁴⁵ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956, s. 409.

⁴⁶ TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 295.

⁴⁷ GYÖRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.), p. 11.

⁴⁸ Tamtiež, s. 20.

⁴⁹ LITVÁN, G.: *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*, London–New York 1996, p. 63.; GYÖRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.), p. 20–22.

vláda nebola ochotná či schopná jednať. V rámci boja sa povstaleckým jednotkám darilo šikovne sovietskemu postupu odolávať, ba dokonca spôsobovali na vojenskej technike nepriateľa veľké škody. Vlastná maďarská armáda síce disponovala dostatočnou vojenskou silou v počte 120 tisíc mužov, no keďže v rokoch 1955–1956 prechádzala nesystematickou reorganizáciou, na počiatku nepokojov ostala do veľkej miery paralyzovaná. Najviac vyvážený odhad často diskutovanej otázky množstva prebehlíkov z maďarskej armády k povstalcom ukazuje na fakt, že väčšina armády zostala lojálna voči vláde MDP, i keď nezanedbateľná časť vyššieho vojenstva sa pridala k povstaleckým skupinám.⁵⁰

Čo sa týka politického vývoja, vedenie MDP designovalo Imreho Nagya do úradu premiéra o piatej hodine ráno 24. októbra 1956.⁵¹ Hoci sa tak naplnila vôľa demonštrantov, Nagy v prvých štyroch dňoch po svojom nástupe nebol schopný reagovať rozhodne a svoju politickú pozíciu ešte len hľadal. Toto „tápanie“ je možné vysvetliť kombináciou dvoch faktorov. Jedným bolo samotné Nagyove hodnotové zázemie, ktoré bolo do doby povstania rýdzo socialisticko-leninovské a teda verné strane, tým druhým boli protichodné informácie, ktoré sa mu z Moskvy domov dostávali a mali veľký vplyv na jeho rozhodovanie. Dôležité je pripomenúť, že Nagy nepodporil Gerőho žiadosť o sovietsku intervenciu a proti povstalcom, ktorých v tej dobe ešte stále považoval za kontrarevolucionárov, sa zasadzoval použiť len vlastné vojenské kapacity.⁵² Už na tomto správaní je vidno jeho príklon k akejsi forme národnej hrdosti a tendencii pripúšťať národnú verziu socializmu podobnú Titovej Juhoslávii.

V ďalších dňoch prebiehali stranícke rozhovory o menovaní novej vlády, čo mal na starosti úzky výbor štyroch zostavený z novo-menovaného tajomníka Jánosa Kádára, premiéra Imreho Nagya a dvoch stalinistov Gerőho a Hegedúsa. Tvrďšia časť výboru nebola ochotná prijať do vlády Nagyových najbližších spolupracovníkov reprezentujúcich reformný komunizmus, Losonczyho a Donátha, ktorí už otvorene hovorili o potrebe obnoviť povojnový pluralitný systém. Nagy 25. októbra v rozhlase oznamoval odhodlanie vlády rokovať so ZSSR o stiahnutí vojsk z krajiny,⁵³ čím si po spoločensky nepríjemne vnímaných výstupoch z prvých dní svojej renomé opäť napravil. Vláda nakoniec vznikla 27. októbra, pričom Nagyovi sa do nej podarilo dostať aspoň bývalého prezidenta a predsedu

⁵⁰ GYÖRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956 (with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko)*, Budapest 1999, p. 22–27.

⁵¹ RAINER, J. M.: *Imre Nagy: A Biography*, London 2009, p. 104–105.

⁵² GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 192–199.

⁵³ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956, s. 416–418.

Maloroľnickej strany Zoltána Tildyho či jeho spolustraníka Bélu Kovácsa prepusteného po ôsmich rokoch zo sovietskeho väzenia.⁵⁴

Pokým v strane sa rozhodovalo v prvých dňoch o budúcom vedení, povstalecký dav sa rozšíril do celého mesta. Jadro povstalcov tvorili mladí muži, pričom zväčša šlo zo sociálneho hľadiska o nespokojných chudobnejších robotníkov priemerne okolo 25. roku života. Najznámejšiu a najväčšiu skupinu tvorili tzv. corvinovci, pomenovaní podľa kina Corvin v mestskej časti Józsefváros. K nedostatočne vzdelaným robotníkom sa často pridávali vysokoškolskí študenti, ale i adolescenti.⁵⁵ Aj keď sa do bojov zapojovali skupiny rôzneho charakteru, neraz aj s pochybnou a miestami zločineckou minulosťou, sovietske tvrdenie, že inváziu vojsk podmienilo vyčíňanie kriminálnych živlov zostavených výlučne z bývalých horthyovských a fašistických skupín, sa nezdá byť veľmi obstojné. Je síce preukázateľné, že vznikli bojové skupiny i s takýmto ideologickým pozadím, avšak tie boli v minimálnom počte. Ak sa zameriame na motiváciu väčšiny povstalcov, zistíme, že okrem vlastnej vôle bojovať za svoje do veľkej miery skreslené reformné ideály, ich motivovali i podporné, avšak často zbytočne populistické a zavádzajúce slová zo západných rozhlasových staníc, hlavne Rádia Slobodná Európa. Programy smerované na podporu povstalcov totiž hanili Nagyove reformné úsilie a takisto ich slová o americkej pomoci nezodpovedali reálnym zámerom Washingtonu.⁵⁶ Každopádne vysielanie v emotívne vypätej situácii veľmi silne vplývalo na civilné obyvateľstvo a motivovalo k účasti na ozbrojených bojoch.

Po 27. októbri sa situácia v meste čiastočne upokojila a nová vláda mala v záujme jednať s povstalcami o prímerí. Premiér Nagy 28. júna prekonal svoju dovtedajšiu ambivalentnú pozíciu a jednoznačne sa otočil v ústrety povstalcov. V rozhlasovom prejave odmietol Gerőho reč o kontrarevolúcii z prvého dňa demonštrácií a udalosti pomenoval slovami „široké demokratické masové hnutie“. Okrem silne vlasteneckých slov spomenul opatrenia ako rozpustenie nenávidenej ÁVH, všeobecné zastavenie paľby, záruku slobody voči účastníkom bojov či symbolicky dôležitú obnovu košútovského erbu ako národného znaku a vyhlásenie 15. marca za národný sviatok. Taktiež vyhlásil dohodu maďarskej

⁵⁴ GATI Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 195.

⁵⁵ LITVÁN, G.: *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*, London–New York 1996, p. 64–65.

⁵⁶ GRANVILLE, J.: „Caught with Jam on Our Fingers“: *Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*, in: *Diplomatic History*, vol. 29, no. 5, 2005, p. 826–833.

a sovietskej vlády o okamžitom stiahnutí sovietskych vojsk z Budapešti.⁵⁷ O dva dni nato, i vďaka údajnej podpore takéhoto postupu zo strany ZSSR prezentovanej vyslancom Mikojanom, Nagy v rozhlase deklaroval koniec systému vlády jednej strany a obnovu koalíciej vlády z rokov 1945–1947, ktorú reprezentovali okrem komunistických centristov Jánosa Kádára a Ferencu Erdeiho i reformní komunisti (Nagy, Losonczy), maloroľníci (Tildy, Kovács) a za sociálnu demokraciu Anna Kéthlyová.⁵⁸

1.4 Operácia „Víchor“

Napriek tomu, že sa novoutvorená Nagyova vláda snažila jednať s povstalcami a vytvárala sa atmosféra porozumenia a ochoty spolupracovať, 30. októbra sa na Námestí republiky odohral hororový incident, ktorý spôsobil značnú deformáciu priaznivého vývoja v Maďarsku. Chýry, že pod budovou mestského výboru MDP sa nachádzajú podzemné žaláre, vyprovokovali povstalcov k útoku na príslušníkov ÁVH, ktorých vzbúrenci vyvliekli z budovy, lynčovali a mŕtvolý nechali demonštratívne ležať na chodníku. Mŕtve telá obetí sa objavovali i po uliciach mesta, kde boli na lampách a stromoch zavesení za nohy ako komunistickí funkcionári a členovia tajnej polície, tak i sovietski vojaci. Obzvlášť tento krvavý incident sa uvádza ako jeden z dôvodov, prečo sa sovietsky vodca Chruščov nakoniec rozhodol pre druhú sovietsku intervenciu s cieľom definitívne potlačiť povstanie.⁵⁹

Sovietske politbyro sa kvôli charakteru novej Nagyovej vlády znepokojovalo o stratu svojich pozícií v Maďarsku. Obzvlášť emisár Mikojan sa však Nagyovej vlády zastával a zdôrazňoval fakt, že po odchode stalinistov strana drží pohromade, čo dokazoval na spolupráci reformistu Nagya s centristom Jánosom Kádárom.⁶⁰ Chruščov sa preto 28. októbra rozhodol pre podporu Nagyovej vlády a súhlasil s vypracovaním návrhu deklarácie o vzťahoch ZSSR s východnou Európou, ktorá bola publikovaná 30. októbra v sovietskom denníku Pravda. Tá mala za cieľ rozšíriť destalinizáciu i na oblasť vzťahov Kremľa so spojeneckými krajinami.⁶¹ Chruščov uvažoval dať Maďarom podobnú šancu, ako si zvolilo poľské vedenie a v tomto smere avizoval i ochotu stiahnuť sovietske vojenské sily

⁵⁷ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956, s. 428–432.

⁵⁸ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956, s. 453–454.

⁵⁹ LITVÁN, G.: *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*, London–New York 1996, p. 77.; GATI, Ch., *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, 226–227.

⁶⁰ TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 296.

⁶¹ ZINNER, P. E. (ed.), s. 485–492.

z maďarského územia. Jeho túžba v rámci destalinizácie satelitov nakoniec spočívala v premene sféry mocenskej nadvlády na sféru vplyvu, čo by vyžadovalo i odchod vlastných vojsk.

Zároveň však na Chruščovovo rozhodovanie pôsobili i ďalší straníci ako šéf KGB Ivan Serov, sovietsky veľvyslanec v Maďarsku Andropov či vyslúžený stalinistický maršál Vorosilov. Tí nedôverovali schopnostiam Nagyovej vlády a presadzovali tvrdšiu alternatívu prístupu k povstaniu, ktorou bola cesta vojenskej intervencie. Neistý sovietsky vodca dostal strach z vlastnej neschopnosti udržať východný blok pohromade, čo v ňom rezonovalo i po prijatí progresívnej deklarácie. Z Chruščovovej biografie sa dozvedáme, ako sa Maďarsko stalo v noci z 30. na 31. októbra „klincom v jeho hlave“, ktorý mu nedá zaspať.⁶² Chruščov si ale uvedomil, že v prípade Maďarska už nejde o zmenu vo výklade socialistickej ideológie, ale o úplné odmietnutie komunistických princípov. Na zasadnutí politbyra 31. októbra prezentoval názor, že odchod sovietskych jednotiek z Maďarska by bol ukážkou slabosti, na čo by úspešne zaútočila americká propaganda. Preto zmenil svoj názor a informoval súdruhov o tom, že chce naďalej pomáhať pri obnove poriadku v Maďarsku.⁶³ Jeho vyhlásenie motivoval i sebaistý súhlas čínskeho komunistického vodca Mao Ce-tunga.⁶⁴ Minister obrany Žukov následne dostal príkaz na vypracovanie plánov vojenského ťaženia.

V ten istý deň sa z Budapešti do Moskvy vrátili obaja sovietski emisári. Zatiaľ čo Suslov sa postavil za Chruščovovo nové rozhodnutie, Mikojan sa ho okamžite snažil presvedčiť, aby pozastavil plán intervencie a počkal na vývoj situácie v najbližších dňoch. Chruščov sa vyjadril, že na zmenu plánu je už prineskoro. Spolu s Malenkovom si naplánovali stretnutia s ostatnými reprezentáciami socialistickej vlády východnej Európy, na ktorých mali byť jednotlivé delegácie informované o plánovanom postupe voči Maďarsku.⁶⁵ V samotnej Maďarskej ľudovej republike sa zatiaľ atmosféra vo verejnosti niesla v pozitívnom duchu, keďže z Budapešti sa očividne sťahovali sovietske jednotky. Prvého novembra však Imre Nagy dostal správu o zmene rozhodnutia Kremľa, a teda o invázii sovietskych síl do krajiny. Podobne informoval Kádára o plánovanej invázii Ferenc Münnich. Pokým títo dvaja centristi zradili Nagyov revolučný kabinet a 2. novembra utiekli do Moskvy s prísľubom zostavovať novú vládu po potlačení povstania, Nagy uvalil na správu o invázii

⁶² TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 296.

⁶³ *Document No.53*, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapest–New York, 2002 s. 307.

⁶⁴ GADDIS, J. L.: *Studená válka*, Praha 2006, s. 103–103.

⁶⁵ TAUBMAN, p. 298.

informačné embargo, čím chcel zabrániť panike medzi ľuďmi.⁶⁶ V snahe zamedziť prichádzajúcej hrozbe sa Nagy odhodlal paradoxne i so súhlasom Kádára na zúfalý krok, keď 1. novembra okolo 20. hodiny vyhlásil v rozhlase pred celým národom vystúpenie z Varšavského paktu a status neutrality krajiny, o ktorého oficiálne potvrdenie márne požiadal Organizáciu spojených národov.⁶⁷

Sovietska delegácia v zložení Chruščov a Malenkov sa po rozhodnutí o invázii vo vláde postupne stretla s predstaviteľmi poľskej vlády v Breste, s Čechoslovákmi a Rumunmi v Bukurešti, Bulharmi v Sofii a s komunistickým vodcom Juhoslávie Josipom Titom na ostrove Brioni v Adriatickom mori.⁶⁸ Obzvlášť rozhovory s Titom sa stali historicky nosnými, keďže juhoslovanský vodca počas nich zmenil svoj postoj k maďarskému premiérovi. Kým dovtedy schvaľoval Nagyovu cestu k titoizmu, teraz sa priklonil k návrhu sovietskej invázie hlavne z dôvodu, že Nagy nepôsobil presvedčivo ako vodca, ktorý má situáciu pod kontrolou, a takisto Titovi vyhovovala jeho privilegovaná pozícia vo vzťahu k Západu ako jedinej komunistickej a zároveň nesovietskej krajiny v Európe. Súčasne Tito súhlasil s plánom ponúknuť Nagyovi v čase invázie azyl na juhoslovanskej ambasáde v Budapešti. Odtiaľto ho mali následne zajať agenti KGB a previezť do väznice v Rumunsku.⁶⁹

Imre Nagy zatiaľ opakovane hovoril s veľvyslancom Andropovom, ktorý ho uisťoval o platnosti postupu uvedenom v deklarácii z 30. októbra. Nagy však viac ako sovietskemu diplomatovi veril správam o prítomnosti nových sovietskych jednotiek prichádzajúcich z východu krajiny. Napriek tomu maďarská armáda pokračovala v jednaniach so sovietskym velením o odchode sovietskej armády. Rokovania nakoniec 3. novembra večer ukončilo zatknutie generála Pál Malétera dôstojníkmi KGB vedenými gen. Ivanom Serovom na základni v mestečku Tököl, asi 20 km vzdialeného od hlavného mesta.⁷⁰ Sovietskej armáde viac nič nestálo v ceste, aby na ďalší deň, 4. novembra okolo 5. hodiny ráno v plnom rozsahu s približne silou 60 tisíc vojakov zahájila operáciu „Víchor“ s cieľom obsadiť Budapešť,

⁶⁶ GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 243–247.

⁶⁷ ZINNER, P. E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, New York 1956 s. 462–464.

⁶⁸ TAUBMAN, W.: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003, p. 298.

⁶⁹ GATI, s. 243–245.

⁷⁰ Tamtiež, s. 251.

a v čo najkratšom čase zlikvidovať povstalecké skupiny a urobiť tak koniec maďarskému boju za nezávislosť.⁷¹

1.5 Neúspech povstania

Príčin toho, prečo sa Sovietom podarilo potlačiť maďarské povstanie, je podľa historického výskumu hneď niekoľko. Vonkajšie príčiny, samozrejme, zahŕňajú najmä zahraničnú politiku a propagandu dvoch supervelmocí, náhlady čínskej či juhoslovanskej vlády a v neposlednom rade dobovú medzinárodnú situáciu. Tie vnútorné sa naopak týkajú politických schopností osobnosti Imreho Nagya a reformačného potenciálu Maďarskej strany pracujúcich, ďalej vojenskej sily a charakteru povstaleckých skupín a ich kooperácie s revolučnou vládou a maďarskou armádou. Keďže v príčinách neúspechu povstania existuje viacero obsiahlych interpretačných vysvetlení, spomeniem v nasledujúcom krátkom sumáre len tie najrelevantnejšie dôvody.

Ak vezmeme do úvahy politiku Kremľa z jesene 1956, tak maďarské povstanie muselo skončiť neúspechom. K tomuto tvrdeniu speje viacero dôvodov. Jedným je nepripravenosť či neochota Moskvy zahájiť proces destalinizácie i vo svojich socialistických satelitoch zo strachu z kolapsu celého impéria. Táto nerozhodná pozícia raz preferujúca vo vnútri strany reformné zmeny, inokedy zase potvrdzujúca legitimitu starých postojov a štruktúr, viedla ku kontinuálne meniacim sa názorom sovietskeho vedenia, reprezentovaným Nikitom Sergejevičom Chruščovom, voči maďarskej vláde, ktorá preto nemohla efektívne vykonávať vlastnú socialistickú politiku. Navyše Chruščov nevnímal osobnosť Nagya ako silného vodcu, ktorý by i popri možných jemných ústupkoch voči spoločnosti, vedel zagarantovať stabilitu Maďarska v sovietskom bloku. Dôkazom takéhoto názoru na maďarského premiéra bolo nezvládnutie situácie jak v prvých dňoch povstania, tak i pri incidente, pri ktorom krutým spôsobom zahynulo viacero komunistických funkcionárov. Ďalším aspektom toho, prečo sa Chruščov nakoniec rozhodol pre intervenciu bola jeho vlastná neistá pozícia. K jeho umiernenému „rokovaciemu“ prístupu z 30. októbra sa pridali len antistalinistický Mikojan, a tým prevažovali vo vedení strany názory jej poststalinistického krídla.⁷²

⁷¹ GYŐRKEI, J. – HORVÁTH, M. (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956 (with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko)*, Budapest 1999, p. 109–114.

⁷² GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 265–272.

Čo sa týka postoja Západu, a teda hlavne americkej administratívy voči maďarskému povstaniu, je dnes všeobecne známe, že jej reakcie boli veľmi vlažné a pasívne. Amerika a jej prezident Eisenhower neboli ochotní riskovať narušenie rovnováhy síl a vypuknutie vojenského konfliktu so ZSSR kvôli malej krajine v strednej Európe. Hoci rétorika americkej zahraničnej politiky voči komunizmu v Európe obsahovala rôzne proklamácie o stratégii „zatlačania komunizmu“ či „oslobodzovania“ východnej Európy spod komunistického jarma, reálne žiadne konkrétne vojenské aktivity nemala americká vláda v úmysle. Preto i jej hlas prezentovaný skrz Rádio Slobodná Európa z dnešného hľadiska nezodpovedal reálnym zámerom americkej vojenskej pomoci pre povstalcov, a hoci programy vysielateľa silne motivovali maďarskú spoločnosť, aby vydržala a nevzdávala sa, takto v Maďaroch vytvárala nakoniec len nenaplnené očakávania. K tomu je potrebné pridať, že rovnako ako americká vláda, tak i Rádio Slobodná Európa, odmietali osobu Imreho Nagya a videli v ňom len ďalšieho komunistického predáka v poradí, a nedokázali sa uspokojiť s čiastkovými úspechmi, akými by bola titovská forma vlády v Maďarsku. Okrem toho americká administratíva žila v tom čase vlastnými problémami, akými boli prezidentské voľby alebo suezská kríza odohrávajúc sa v Egypte, v ktorej boli zainteresovaní americkí európski spojenci.⁷³

Z pozície povstalcov je zrejmé, že svojimi počtami nemohli prevyšovať sovietsku intervenčnú armádu. Veľkou škodou na strane povstalcov bolo, že prvých päť dní povstania sa nedarilo medzi Nagyovou vládou a povstalcami nájsť priestor pre spoluprácu, čím stratilo Maďarsko drahocenný čas vyriešiť si svoju situáciu bez sovietskej „pomoci“. Na strane vlády zase možno pozorovať chybu v tom, že sa nesnažila povstalcov presvedčiť o umiernení svojich revolučných požiadaviek. Zároveň sa kooptáciou Nagya do stále stalinistickej vlády na počiatku demonštrácií MDP podarilo dovtedy obľúbenú osobnosť reformného komunistu pospiniť a trvalo niekoľko drahocenných dní, kým sa dôvera povstalcov voči tomuto politikovi znova obnovila. V poslednej fáze povstania zase Nagy postupoval príliš ústretovo voči radikálnym požiadavkám revoltujúcich povstalcov, čím pochoval nádej na nastúpenie cesty národného komunizmu.⁷⁴

⁷³ GRANVILLE, J.: „Caught with Jam on Our Fingers“: *Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*, in: *Diplomatic History*, vol. 29, no. 5, 2005, p. 826–833.

⁷⁴ GATI, Ch.: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006, s. 272–275.

2. Reakcie československej vlády na „maďarské udalosti“

2.1 Prvé správy z Maďarska a kroky ČSR

Sovietske vedenie si na 24. októbra 1956 pozvalo na poradu s pôvodným zámerom rokovať o dramatickom vývoji v Poľsku zástupcov svojich satelitných štátov, z ktorých sa však dostavili len delegácie NDR, Bulharska a Československa. Nečakané dianie v Maďarsku z predošlého dňa však na seba pritiaхло pozornosť celého sovietskeho bloku. Podľa Novotného súhrnnej správy pre ÚV KSČ z 25. októbra na moskovských rokovaníach Chruščov kritizoval neprítomnosť Geróho a Hegedúsa v Maďarsku v predchádzajúcich dňoch a ich ľahostajný prístup voči celospoločenským problémom.⁷⁵ Udalosti v maďarskej metropole označil za „kontrarevolučný puč“ páchaný „banditami“. Sovietsky vodca, i napriek niektorým názorom ostatných jednajúcich funkcionárov, presadzujúcich na poli propagandy okamžitý protiútok, preferoval počkať na vývoj situácie v Maďarsku, a zatiaľ nijakým spôsobom nehodnotiť priebeh vecí, pokiaľ sa všetko neobjasní. Je pravdepodobné, že Chruščova upokojovali informácie z Budapešti sprostredkované Suslovom a Malenkovom, podľa ktorých situácia nebola tak naliehavá, ako ju líčil sovietsky veľvyslanec v Budapešti Andropov. Chruščov taktiež vytýčil v oblasti propagandy jednotlivých socialistických strán želaný trend, a to sformovať spoločné stanovisko pre tlač, aby nevznikal vo vnútri bloku potenciál pre diplomatické trenia.⁷⁶

Táto správa nadobudla v počiatku riešenia maďarskej otázky pre československý postup podobu základného politického rámca. Prihliadnuc na fakt, že ČSR bolo susedným štátom Maďarskej ľudovej republiky, mala jej vláda oprávnené obavy zo situácie, a preto pristúpila k vlastným politickým krokom. V rovnakom čase ako jednala delegácia ČSR v Moskve, prebiehala už v pražskej centrále 147. schôdza politbyra ÚV KSČ. Navzdory tomu, že oficiálne stanovisko ZSSR ešte nebolo v tom čase známe, vedenie KSČ videlo s ohľadom na kritickú medzinárodnú situáciu potrebu zdôrazniť svoj správny postup po XX. zjazde KSSZ, poukázať na tesné spojenie strany s ľudom a na úspechy v zvyšovaní životnej úrovne obyvateľstva. Súčasne chcelo opakovane poukázať na vhodnú ekonomickú politiku plánovaného hospodárstva, zabezpečujúcu zvyšovanie produktivity práce v ostrom kontraste

⁷⁵ Zpráva o jednání na ÚV KSSS 24. října 1956 k situaci v Polsku a Maďarsku, 25. 10. 1956, Praha; in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření Československa...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 28.

⁷⁶ BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku*, in: *Soudobé dějiny*, Roč. 3, č. 4, Praha 1996, s. 500–501.

s nevyspytateľnosťou „malomeštiackej živelnosti v ekonomike“. Politbyro prišlo okrem iného s návrhom pravidelného organizovania straníckych aktívov a schôdzí.⁷⁷

Keďže Maďarsko zdieľalo hranicu v dĺžke 579 km len so slovenskou časťou ČSR,⁷⁸ automaticky mala KSČ za cieľ primárne sledovať situáciu na Slovensku a v jeho pohraničných regiónoch. Napriek tomu, že KSS bola od jesene 1948 nedeliteľnou súčasťou KSČ, československá vláda v Prahe v dôsledku „zložitej“ historickej skúsenosti pociťovala chvíľami nedôveru voči svojim slovenským partnerom, kvôli čomu sa rozhodla hneď po zostrení situácie v Maďarsku vyslať do Bratislavy tajomníka ÚV KSČ Bruna Köhlera, známeho dogmatika a stúpenca tvrdej línie, aby dohliadol na vtedajšiu slovenskú garnitúru so zreteľom na plnenie pražských rozhodnutí. Samotný ÚV KSS si uvedomoval závažnosť situácie na juhu od svojich hraníc, preto sa rozhodol vytvoriť pohotovostný štáb na čele práve s Köhlerom, ktorého úlohou bolo operatívne riadiť činnosť straníckej štruktúry na Slovensku. Jednotliví členovia ÚV KSS zamierili do pohraničných okresov, kde spolu s tamojšími orgánmi kontrolovali spoločenské dianie. Keďže v týchto regiónoch žila z veľkej časti československá maďarská menšina, ÚV KSS vytvoril špeciálne v štruktúrach pohotovostného štábu i 40-členný aktív referentov, ktorí ovládali maďarský jazyk.⁷⁹

Čo sa týka ďalšieho postupu československej vlády počas maďarského povstania na jeseň 1956, pokúsím sa v nasledujúcich podkapitolách načrtnúť obraz jej aktivít voči tejto páľčivej otázke. Rozhodnutia ÚV KSČ prebiehali v tomto období predovšetkým v dvoch politických líniiach. Prvú z nich tvorili politbyrom pripravené a MV v spolupráci s MNO ČSR vykonané opatrenia pri zapojení zložiek bezpečnosti, armády a jej záloh do ochrany štátu, hlavne v oblasti slovenských pohraničných regiónov. Druhá línia sa vyznačovala ideologickým charakterom, kedy sa vláda najmä prostredníctvom straníckej tlače snažila pretlačiť vlastnú propagandu do verejnej mienky ako majoritného českého a slovenského obyvateľstva, tak i maďarskej menšiny.

⁷⁷ *Zápis a usnesení 147. schůze politického byra ÚV KSČ*, 24. 10. 1956, Praha; in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření Československa...*: Sborník vybraných dokumentů, 1. díl, Praha 1993, s. 20.

⁷⁸ BÍLEK, J. – PILÁT, V., s. 505.

⁷⁹ PEŠEK, J.: *Obyvatelstvo Slovenska v době tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956*, in: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, Svazek C, Brno 1994, s. 409–410.

2.2 Mimoriadne bezpečnostné opatrenia

Maďarské povstanie, ktoré vypuklo na konci októbra roku 1956 nadobudlo z pohľadu Československa najväčšie a zároveň najbližšie bezpečnostné riziko od konca druhej svetovej vojny. Je potrebné spomenúť to, že keďže išlo o štát spriatelnený v spoločnom socialistickom bloku, ochrana hraníc či preventívna príprava na podobné udalosti nefigurovala vonkoncom v prioritách československej vlády, resp. jej armádných zložiek. V okamihu kedy bolo samozrejmé, že maďarská komunistická vláda sama nezvládne potlačenie revoltujúcich povstalcov a bude potrebovať pomoc zo strany sovietskej armády, konflikt prerástol svoje národné rozmery a spoločný postup sa prediskutoval i na platforme Varšavskej zmluvy, vojenskej aliancii štátov východného bloku sformovanej 14. mája 1955. Preto okrem sovietskej armády, ktorá sa na výzvu maďarskej vlády priamo zapojila do bojov proti povstalcom, nastala potreba, aby sa zaktivizovali tiež vojenské zložky okolitých krajín, akými bolo hlavne Rumunsko či Československo. Je potrebné dodať, že hoci Československo ponúklo svoje dobrovoľnícke jednotky poslať do Maďarska, Moskva sa uspokojila s vojenským posilnením československých hraníc. Varšavský pakt si v tejto kríze mal teda otestovať prvú koordináciu svojich ozbrojených síl.⁸⁰

Nakoľko sa novej maďarskej vláde pod vedením Imreho Nagya nepodarilo počas 24. októbra zvládnuť situáciu v meste a revolučné skupiny sa začali rozširovať po krajine, vtedajší československý minister národnej obrany Bohumír Lomský už 25. 10. vydal rozkaz kategoricky začlenený do opatrení nariadených pri stave mimoriadnych udalostí, k posilneniu jednotiek ministerstva vnútra, hlavne jej pohraničnej stráže, vojenskými zložkami pri udržiavaní poriadku v krajine a zabezpečení štátnych hraníc.⁸¹ Na zasadnutí kolégia ministra obrany 26. 10. už nadobudli kroky k zabezpečovaniu poriadku a ochrany hraníc konkrétnejšie kontúry. Zodpovednou osobou za komplexnú prípravu pohotovosti armády zastával v tomto čase náčelník Generálneho štábu Československej ľudovej armády Václav Kratochvíl, ktorý uviedol do platnosti pripravované nariadenia ako v rámci 1. vojenského kruhu, ktorý pokrýval väčšinu českej časti republiky, tak i v ostro sledovanom 2. vojenskom okruhu, do ktorého spadala zase oblasť juhovýchodnej Moravy a celého Slovenska. Totižto napriek tomu, že najvyššou prioritou, všeobecne dôležitou v kontexte studenej vojny, zostávala ochrana

⁸⁰ BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku*, in: *Soudobé dějiny*, Roč. 3, č. 4, Praha 1996, s. 508.

⁸¹ *Zápis ve Válečném denníku operačního sálu Generálního štábu čs. armády*, 25. 10. 1956, Praha; in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření Československa...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 23.

západných hraníc štátu, nastávajúca maďarská kríza presunula časť pozornosti armádneho velenia na juhoslovenskú hranicu ČSR.⁸²

Náčelník GŠ gen. pluk. Kratochvíl si plne uvedomoval problémy, ktoré existovali v štruktúrach 2. vojenského okruhu s hlavným sídlom v Trenčíne. Územie Slovenska totiž ako z vojenského hľadiska menej významná oblasť spĺňalo rolu tylu armádnych zložiek, kde obrana sústreďovala prevažne vojenské školy, sklady a opravovne. Preto v súvislosti s opatreniami na ochranu hraníc veliteľstvo armády muselo povolať do pohotovosti jednotky zo zálohy, čo sa uskutočňovalo od začiatku novembra. Tento postup generoval niekoľko problémov. Pohotovosť týchto síl musela byť vykonaná exteritoriálne, čo znamenalo povolať k hraniciam jednotky, ktoré vo vojenskej správe nespádali čisto len do juhoslovenských regiónov a v prípade vyhlásenia všeobecnej mobilizácie by sa museli zložito presúvať naspäť. Ďalším problémom bol všeobecný nedostatok použiteľných jednotiek. Na konci októbra 1956 v 2. vojenskom okruhu slúžilo len 8 tisíc vojakov a mnohí sa v tom čase ešte zacvičovali na vojenských školách.⁸³

Napriek týmto počiatočným prekážkam sa podarilo generálnemu štábu vytvoriť na Slovensku dve moto-mechanizované úderné skupiny, pričom prvá sa mala koncentrovať vo vojenskom obvode Lešť v blízkosti Zvolena, do ktorého presunulo velenie i niekoľko plukov z Moravy, kým druhá skupina mala byť v pohotovosti sústredená v Prešove a Humennom na východe Slovenska.⁸⁴ K 26. októbru tvorilo armádnú zostavu určenú na ochranu hranice len niečo okolo 2 tisíc mužov, ktorí pociťovali ako hlavný problém deficit motorových vozidiel. V nasledujúcich dňoch sa k skupine pridávali ďalšie zálohy povolané za účelom narýchlo zvolaného štvortýždenného vojenského cvičenia, ako aj študenti vojenských učilíšť v zácviaku.⁸⁵

Ministerstvo národnej obrany 29. októbra hlásilo nedostatočnú ochranu československo-maďarskej hranice, rozdelenej do 6 úsekov v dĺžke 560 km, ktorej stráž mala byť schopná predísť prenikaniu povstaleckých skupín či agentov.⁸⁶ V tento deň sa začalo s rôznymi prípravnými prácami, ku ktorým patrili ženijné aktivity a posilnenie obrany

⁸² *Zápis z mimořádného zasedání kolegia ministra národní obrany*, 26. 10. 1956 Praha, in: Tamtiež, s. 34–39.

⁸³ BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku*, in: *Soudobé dějiny*, Roč. 3, č. 4, Praha 1996, s. 506.

⁸⁴ *Náčelník GŠ čs. armády velitelovi 2. vojenského okruhu v Trenčíne. Rozkaz k provedení vojenských opatření na hranicích s Maďarskem*, 26. 10. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 40–43.

⁸⁵ BÍLEK, J. – PILÁT, V., s. 506.

⁸⁶ *Zápis z mimořádného kolegia ministra národní obrany*, 29. 10. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 57.

klúčových mostov na Dunaji v oblasti Bratislavy, Komárna a Medveďova. Okrem vysokej koncentrácie vojsk v hlavnom meste Slovenska, najmä v mestskej časti Petržalka, a v okolí Štúrova či Komárna, sa kládol veľký dôraz na ochranu hranice na východe Slovenska, kde v oblasti Kráľovského Chlmca a Čiernej nad Tisou existoval priestor dôležitý z hľadiska komunikačných spojov ČSR so Sovietskym zväzom.⁸⁷ Zároveň sa táto oblasť nachádza v relatívnej blízkosti maďarského mesta Miškovec, ktoré sa stalo jedným z významných centier povstaleckého boja. Zaujímavým hlásením, ktoré dokresľuje obraz rozšírenia maďarského povstania i do ostatných regiónov krajiny, je práve odporúčanie odoslané z Miškovca do Košíc 27. októbra s varovaním, aby správa československých vlakov odstránila zo svojich lokomotív červené hviezdy, ktoré údajne poburujú maďarské obyvateľstvo.⁸⁸

Vyhlásenie o nedostatočnosti ochrany južnej hranice Slovenska súviselo ďalej s politickým rozhodnutím sovietskeho vodcu Chruščova z 31. 10. 1956, kedy sa vyslovil pre druhú sovietsku intervenciu s cieľom ukončiť povstanie nadobro. Nakoľko mal hlavný útok smerovať na Budapešť, vláda ČSR predpokladala, že povstalecké skupiny budú vytlačované sovietskou armádou do hraničných regiónov, čo môže potenciálne viesť k tendencii povstaleckých skupín prenikať cez hranice. Preto neprestávala posilňovať vojenskú podporu pohraničnej stráže. Vojenská sila bola dňa 3. 11. zvýšená o ďalších 15 tisíc záložníkov. Najväčšie množstvo vojenskej sily na hraniciach je zaznamenané k 10. 11. 1956, kedy tiež v súvislosti vyhrotenia suezskej krízy československú hranicu s Maďarskom chránilo 25 500 mužov, z ktorých asi polovicu tvorili záložníci.⁸⁹ Čo sa týkalo použitia záložníkov pri ochrane, je potrebné spomenúť opatrenie prijaté MNO ČSR pri ich povolávaní, a to konkrétne to, že z obáv pred nevyspytateľnosťou etnicky maďarských vojakov vo vnútri armády, sa vláda rozhodla povolávať len záložníkov českej a slovenskej národnosti.⁹⁰

I napriek nezaradeniu maďarských záložníkov pri vyhlásení pohotovosti a všeobecne pozitívnemu hodnoteniu morálne-politického stavu československej armády sa v nej počas povstania v Maďarsku vyskytli nepriateľské prejavy voči štátnemu zriadeniu. Pre svoj nesúhlas s reakciou ČSR na maďarské udalosti prešetrovali 130 vojakov, pričom väčšinou išlo

⁸⁷ BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku*, in: *Soudobé dějiny*, Roč. 3, č. 4, Praha 1996, s. 507.

⁸⁸ *Souhrn hlášení operačního důstojníka GŠ čs. armády*, 26. a 27. 10. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 53.

⁸⁹ BÍLEK, J. – PILÁT, V., s. 507–509.

⁹⁰ *Stenografický zápis ze zasedání ÚV KSČ*, 5.–6. 12. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 2. díl, Praha 1993, s. 137.

o dôstojnícky zbor. Obvinených z protištátnej činnosti a agitácie proti zriadeniu bolo 84 dôstojníkov, nakoniec k prepusteniu do zálohy spolu so stratením hodnosti došlo v 33 prípadoch. Na niektorých bolo podané trestné oznámenie a piatich odsúdili na odňatie slobody.⁹¹ Pri zhrnutí situácie je potrebné dodať, že síce sa československé vojenské zložky priamo nezúčastnili bojov proti maďarským povstalcov, ba dokonca s ohľadom na vzbudenie dojmov o vojenskej aktivite voči spriatelčenému štátu neprebehla plná či čiastočná mobilizácia, obmedzená pohotovosť zložiek konaná pod krycím obalom vojenského cvičenia mala veľký dôsledok na konanie ako maďarských povstalcov v blízkosti hraníc, tak i na morálku domáceho obyvateľstva. Tým, že zaujali zložky armády ČSR na hraniciach obrannú pozíciu, uľahčili intervenčný útok sovietskej armády.⁹² Ako pozitívny dopad vojenskej prítomnosti na miestne obyvateľstvo orgány MNO videli v tom, že zamedzila rozšíreniu šovinistických tendencií, ktoré sa údajne u obyvateľstva opäť po uplynulých desiatich rokoch nanovo začali objavovať.⁹³

2.3 Stranícka propaganda a obraz povstania v oficiálnej tlači

Československá vláda okrem zapojenia zložiek bezpečnosti a armády do ochrany štátu a obzvlášť hranice s Maďarskom potrebovala takisto podporiť smerovanie domácej politiky a zároveň teda zamedziť rozširovaniu revolučných myšlienok v radoch československej verejnosti. Hlavným nástrojom strany, slúžiacim k použitiu vlastnej formy socialistickej propagandy, boli oficiálne stranícke periodiká. Už podľa konceptu uznesenia 146. schôdze z 23. októbra 1956 dostal za úlohu člen ÚV KSČ Jiří Hendrych, ktorý vykonával dozor nad ideológiou strany, aby v otázke informovanosti o maďarskom povstaní politicky pracoval so šéfredaktormi takým spôsobom, aby zaistil „správnu líniu“ článkov.⁹⁴

Keďže na pokyn Chruščova však mali socialistickej krajiny vyčkať s informovanosťou na vývoj situácie v Maďarsku, prvé správy, komentujúce dané udalosti, zverejnil denník *Rudé právo* až 25. októbra. V článku s názvom *Vážné udalosti v Maďarsku* strana jednoznačne vyjadrila svoje stanovisko k maďarskému daniu, ktoré po vzore Moskvy označila za

⁹¹ Náčelník Generálneho štábu čs. armády kolegiu ministra národnej obrany. Zpráva o zhodnocení zkušeností při opatřeních v období mimořádných událostí v Maďarsku, 8. 1. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 2. díl, Praha 1993, s. 190.

⁹² BÍLEK, J. – PILÁT, V.: *Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku*, in: *Soudobé dějiny*, Roč. 3, č. 4, s. 509.

⁹³ Zápis z mimořádného kolegiu ministra národnej obrany, 29. 10. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 57.

⁹⁴ Návrh usnesení 146. schůze politického byra ÚV KSČ, 23. 10. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 18–20.

„kontrarevolučný puč“. Vo všeobecnosti mal však článok hlavne informačný charakter, pričom obsahoval časť Geróho prejavu k maďarskej verejnosti, v ktorom vyjadril potrebu jednoty strany a ľudu. Ďalej sa v článku spomínalo menovanie Nagya za premiéra, požiadanie o pomoc sovietsku armádu a vyhlásenie stanného práva.⁹⁵ Ideologicky zafarbenejším sa ukazuje úvodník daného čísla s názvom *Rozhodně a s jistotou*, ktorý „kontrarevolučné živly a nacionalistov“ prirovnáva ku „krysám, ktoré vyliezli z podzemných dier“, a ktoré sa snažia krajinu uvrhnúť opäť pod „kapitalistické jarmo“. Vláda skrz článok nabádala verejnosť k ostrážitosti a bdlosti voči „triednemu nepriateľovi“ a zároveň šikovne prezentovala zvýšenie životného štandardu, k čomu patrili reformy ako znižovanie cien, zlepšenie dôchodkov či nemocničného poistenia. Odsudzovala údajné nepriateľské populistické heslá o „skutočnej slobode“ a „čistej demokracii“ a pretláčala cez vlastnú rétoriku „silu jednoty ľudu“, ktorý neochvejne oddaný strane a priateľstvu voči Sovietskemu zväzu týmto gestám ľahko nepodľahne.⁹⁶

Popri takto ideologicky nasýtených článkoch existovala bohatá skupina textov, ktoré prezentovali údajné postoje československých pracujúcich voči maďarskému povstaniu. Každé číslo od 26. októbra nesie hneď niekoľko príkladov rezolúcií posielaných z rôznych závodov naprieč všetkými regiónmi republiky.⁹⁷ Tie obsahovali ako výrazy solidarity s maďarským ľudom, tak i vyjadrenia odporu a odsúdenia voči povstalcovi. Pre ilustráciu je vhodná nasledujúca silným pátosom precitovaná a výrazne ideologicky zaťažená výpoveď: „*Od města k městu, od vesnice k vesnici, od závodu k závodu prosakovala od předvčerejších nočních hodin jiskra, která zažehla plamen solidarity s maďarskými soudruhy, plamen národního odporu proti zákeřným silám reakce, který v těchto chvílích sjednotil naši zemi do posledního poctivého člověka v železný meč, připravený rozdrtit a rozmetat sebemenší náznak nepřátelského pokusu.*“ Ďalej text dopĺňajú siahodlhé tvrdenia o rozhnevaných hlasoch v spoločnosti, ktoré tvrdo odsudzujú vražedné „vystrájanie kontrarevolucionárov“, ako aj „spontánne“ podnikové rezolúcie pracovníkov rôzneho profesijného zaradenia, či už šlo o továrenských robotníkov, baníkov, roľníkov, vojakov, ale i spisovateľov, inteligenciu

⁹⁵ *Vážné události v Maďarsku*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 298, 25. 10. 1956, Praha, s. 1 a 4.

⁹⁶ *Rozhodně a s jistotou*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 298, 25. 10. 1956, Praha, s. 1.

⁹⁷ Hneď v čísle *Rudého práva* z 26. 10. 1956 sa napr. spomínajú rezolúcie pracujúcich z podnikov v Ostrave, Olomouci, Jihlave, Českých Budějoviciach, ale i Košiciach.

a študentov.⁹⁸ Navyše sa objavovali správy, že v rôznych nižších stranických štruktúrach KSČ sa v súvislosti s maďarským povstaním priľnutie k strane upevnilo.⁹⁹

V ideologicky podobne tendenčnom duchu sa objavovali články v *Rudom práve*, ako aj v slovenskej *Pravde* i po nasledujúce dni.¹⁰⁰ Tak napríklad v článku s názvom *První otázka: Komu to prospívá?* z 27. októbra autor Ján Drda i cez farbisté prívlastky voči „triednemu nepriateľovi“ poukazuje na to, že cesta povstania nie je prejavom snahy o väčšiu slobodu či demokraciu, ale má práve opačný efekt: „*To přece není cesta k větší demokracii, ale naopak cesta k hrobu maďarské svobody, cesta z které se radují horthyovská, szálásiovská fašistická sebranka, před jedenácti lety zahnaná vítězstvím lidu do podzemí. Komu to prospívá?...*“¹⁰¹ Výrazne kontrastne k správam o hrôzach páchaných „fašistami“ v Maďarsku pôsobia na titulnej stránke listu rôzne vyjadrenia, ktoré mali za úlohu presvedčiť obyvateľstvo, že politika praktizovaná československou vládou sa uberá správnym smerom. Takéto články obsahovali informácie o založení nových jednotných roľníckych družstiev,¹⁰² prihlásením sa ďalších roľníkov už do tých existujúcich¹⁰³ alebo dokonca náboře nových členov do samotnej strany.¹⁰⁴

Od 27. októbra *Rudé právo* zaviedlo každodennú rubriku s názvom *Zpráva o situaci v Maďarsku*, ktorá slúžila čitateľom ako informatívne okienko o vývoji maďarských udalostí. V týchto dňoch sa v nej objavovali upokojujúce informácie o tom, ako sa maďarskej vláde darí rozrúšať povstalecké skupiny a taktiež o stále lepšej bezpečnostnej situácii. Venujúc sa atmosfére doma, redakcia *Rudého práva*, čítaného prevažne v českej časti republiky, dômyselne vybrala do čísla z 29. októbra článok s názvom *Slovensko těchto dnů: Rozvaha – práce – bdělost*, ktorý mal české čitateľstvo presvedčiť o lojalite Slovákov voči spoločnému štátu, a tým eliminovať akékoľvek názory o prípadných slovenských separatistických tendenciách. Článok síce potvrdzoval presvedčenie, že na slovenských pracoviskách sú maďarské udalosti široko diskutovanou témou, avšak upokojoval jednoznačným vyjadrením o prorežimnom postoji slovenských pracovníkov: „*Budeme ostražitě bdít nad zachováním našich revolučních vymožeností. Úspěchy, kterých dosahujeme, nás přesvědčují, že jdeme*

⁹⁸ *Celá země stojí v jednom šiku pod vedením strany*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 299, 26. 10. 1956, Praha, s. 1.

⁹⁹ PERNES, J.: *Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4, Praha 2000, s. 616.

¹⁰⁰ ČIERNÁ-LANTAYOVÁ, D.: *Slovenská verejnosť a rok 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 16.

¹⁰¹ *První otázka: Komu to prospívá?*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 300, 27. 10. 1956, Praha, s. 1.

¹⁰² *Nová družstva v našich krajích*, in: *Tamtiež*, s. 1.

¹⁰³ *Podpisy na přihláškách do JZD*, in: *Tamtiež*, s. 1.

¹⁰⁴ *Noví členové strany*, in: *Tamtiež*, s. 1.

správně. *S této cesty se nedáme svést!*¹⁰⁵ V tomto čísle sa vláda rozhodla prezentovať i svoje hodnotenie Rákosiho vlády, ktorú vinila ako z chýb v hospodárskej politike, tak i z nejednoty vedenia pri ich riešení. Podľa autora úvodníku sa výkyvy a politická nestabilita podpísali pod zhoršenie spoločenskej atmosféry, čo využilo „kontrarevolučné podzemie“ na prípravu dopredu organizovaného povstania, navyše podporovaného „západnými imperialistami“ na čele s americkým ministrom zahraničia Johnom Fosterom Dullesom a predstaviteľom maďarských emigračných kruhov „veľkoagrárnikom zelenej internacionály“ Ferencom Nagyom.¹⁰⁶ Takto dlhodobo pripravované povstanie malo mať podľa denníka za cieľ obnovu kapitalistických štruktúr v socialistických krajinách. Text uzatvára zo strany autora potešujúca správa o odhalení akýchsi amerických agentov a rázne potvrdenie ostrážitosti a jednoty československého ľudu.¹⁰⁷

Dňa 31. októbra slovenský stranický denník *Pravda*,¹⁰⁸ ako aj české *Rudé právo* uverejnili na svojich stránkach *Deklaráciu vlády ZSSR o základoch rozvoja a ďalšieho upevňovania priateľstva a spolupráce medzi ZSSR a ostatnými socialistickými štátmi* prijatú sovietskym politbyrom deň predtým, v ktorej Sovietsky zväz zdôrazňoval politiku mierového spolužitia a spolupráce s ostatnými socialistickými krajinami a rovnoprávne postavenie ich národov vykladané v zmysle leninskej rétoriky. Vyhlásenie okrem prejavov ochoty prerokovať s ostatnými štátmi bloku vytvorenie rovnovážnejších hospodárskych vzťahov obsahovalo tiež ohlásenie stiahnutia sovietskych vojenských jednotiek z revoltujúcej Budapešti, ako aj možnosť otvorenia jednaní o otázke pobytu sovietskych vojsk v Maďarsku a Rumunsku.¹⁰⁹

V nasledujúci deň *Pravda* publikovala po prvýkrát od začiatku povstania rozsiahlejší komentár pod názvom „*Maďarský ľud musí ubrániť socialistické vymoženosti*“, kde sa tendenčne písalo o besnení živlov v maďarskej metropole, čo krvavo zápasia s hrdinským maďarským ľuďom, ktorý sa zo všetkých síl snaží ubrániť svoje ťažko odpracované „socialistické vymoženosti“, a ktorého úlohou je odhaliť „buržoáznonacionalistickú tvár nepriateľa“, neostýchajúceho sa ohlasovať iredentistické heslá o znovuoobnovení veľkého

¹⁰⁵ *Slovensko týchto dní: Rozvaha – práce – bdélost*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 300, 27. 10. 1956, Praha, s. 1.

¹⁰⁶ Ferenc Nagy: maďarský politik za maloroľnícku stranu, predseda vlády v rokoch 1946–1947. Po nátlaku komunistov na jeho osobu, kedy mu dokonca so sovietskou pomocou uniesli syna, emigroval do USA.

¹⁰⁷ *Nepřátelé socialismu neprojdou*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 302, 29. 10. 1956, Praha, s. 1.

¹⁰⁸ BARNOVSKÝ, M.: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses* č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 28.

¹⁰⁹ Vojská boli umiestnené v týchto štátoch ešte v rámci oslobodzovania východnej Európy Červenou armádou a ich pobyt na danom území bol následne ošetrený vznikom Varšavskej zmluvy 14. mája 1955.; *Deklarace vlády SSSR o základech rozvoje...*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 304, 31. 10. 1956, Praha, s. 1.

Maďarska, zahŕňajúceho tak Sedmohradsko, ako i Slovensko.¹¹⁰ ÚV KSS tak chcel ovplyvniť mienku obyvateľstva tým spôsobom, že pracoval jednoducho s historicky zaťaženými zložitými slovensko-maďarskými vzťahmi, čím chcel dosiahnuť silnejšie prirnutie Slovákov k spoločnému štátu.

Významným mienkotvorným počinom v ďalšom vývoji sa stal rozhlasový prejav prezidenta Antonína Zápotockého z 3. novembra 1956, ktorý pre širší verejný dosah publikovali na druhý deň i oba najväčšie stranické denníky.¹¹¹ Prezident v úvode varoval pred hrozbou bezprostredne blízko našich hraníc a jednoznačne pomenoval udalosti v Maďarsku prívlastkami „kontrarevolúcia“ či „fašistický biely teror“. Ako nepriateľov, podieľajúcich sa na tomto „terore“ označil „reakčné živly, vojnových zločincov, grófov, fašistov či emigrantov zo Západu“. Nekorektnej kritike vlády MĽR zo strany maďarskej inteligencie dával za vinu spoluprácu „triednych nepriateľov“ s „imperialistami“, čím došlo k narušeniu pokoja a krviprelievaniu. S plným vedomím sovietskeho plánu druhej intervencie „prorokoval“ to, že maďarský ľud sa nevzdá svojich „socialistických vymožeností“. Ďalej sa v svojom príspevku obrátil k československému obyvateľstvu s pochvalou vlády ČSR za jej úspechy, akými bolo zníženie cien, mzdové úpravy, odhalenie západných špionážnych bánd, ale i vzostup v poľnohospodárskej výrobe. Prejav zakončil slovami Klementa Gottwalda „*Republiku si rozvracet nedáme!*“, čím dal ľuďom jasný signál toho, že v Československu priestor pre nejaké reformné úsilie či diskusiu neexistuje.¹¹²

Na druhý deň ráno už denníky po celej zemi zaplňali titulky ako *Velké vítězství maďarského lidu, Maďarský pracující lid zvítězil nad kontrarevolucí* alebo „*Kontrarevoluce byla poražena, zvítězila dělnická třída, moc je v našich rukou*“. V článkoch sa opakovali informácie o rozdrvení „kontrarevolúcie fašistických živlov“, ktorých cieľom bolo „podkopanie ľudového zriadenia“, znovunastolenie kapitalizmu a naplnenie „horthyovských požiadaviek“ na pripojenie území okolitých štátov stratených po „Trianone“.¹¹³ Hlavne proklamácie o tom, že to bol maďarský ľud, kto „zvítázil nad kontrarevolúciou“, sa dnes javia ideologicky veľmi zvrátené, pretože to bola hlavne druhá vojenská sovietska intervencia, kto potlačil povstanie za cenu mnohých obetí, a bez ktorej by sa situácia vyvíjala určite iným

¹¹⁰ BARNOVSKÝ, M.: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses* č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 29.

¹¹¹ Tamtiež, s. 29.

¹¹² *V pevné jednotě půjdeme dále cestou socialismu a lepšího života: Projev prezidenta republiky...*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 308, 4. 11. 1956, Praha, s. 1.

¹¹³ *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 309, 5. 11. 1956, Praha, s. 1.

spôsobom. Správy o víťazstve socializmu a Kádárovej vlády, „hriechoch Nagya“ či potrestaní povstalcov sa objavovali v oficiálnej tlači ešte aj na počiatku roka 1957.¹¹⁴

Pre porovnanie by som rád uviedol tiež informácie, ktoré čitateľom prezentoval slovenský týždenník *Kultúrny život*. Jeho šéfredaktorom bol v roku 1956 Juraj Špitzer a prispievateľmi mnohí uznávaní slovenskí spisovatelia, k akým patrili napr. Dominik Tatarka či Ladislav Mňačko, obaja neskôr známi pre obrátenie sa proti komunistickému režimu. Je vhodné pozrieť sa na to, čo sa písalo o maďarskom povstaní práve v *Kultúrnom živote* z toho dôvodu, že časopis pôsobil počas jari 1956 ako isté alternatívne centrum reformných myšlienok či požiadaviek, ku ktorým patrila o. i. tiež obnova „skutočných hodnôt“ socializmu, resp. demokratizácia pomerov v spoločnosti.¹¹⁵ Destalinizačným myšlienkovým tendenciám v kruhu inteligencie však urobilo koniec júnové zasadnutie ÚV KSČ, ktoré odmietlo akékoľvek diskusie v spoločnosti a potvrdilo oficiálnu líniu politiky strany.¹¹⁶ V čase maďarského povstania už kolovali reči o odvolaní Špitzyera z pozície šéfredaktora časopisu a ďalší autori sa rovnako obávali straty možnosti publikovať. Neoblomná pozícia strany, potvrdená návštevou A. Novotného na zasadnutí ÚV KSS 18. októbra, kde vyzval prvého tajomníka KSS Karola Bacílka, na „zobratie slovenských spisovateľov do presu“, prinútila redakciu písať o udalostiach v Maďarsku rovnako tendenčne.¹¹⁷

Prvé komentáre k maďarským udalostiam sa v týždenníku objavujú až 3. novembra, kde sa v úvodníku odcudzuje najmä brutalita bojov, čím autor apeluje na solidárne cítenie čitateľov: „*Nevieme presne, čo všetko sa v Maďarsku v posledných dňoch októbra stalo a čo sa tam deje. Ale vieme, že ten, kto zdvihol zbraň, aby vraždil komunistov odborárov, aby zabíjal ženy, deti, plienil a podpaľoval, je aj našim nepriateľom a sialal aj na nás.*“¹¹⁸ Autor ďalej zdôrazňuje zbytočnosť krviprelievania ako u maďarského ľudu, tak i u sovietskych vojakov, ktorí sa mu „snažia pomôcť“. V nasledujúcom čísle z 10. novembra už možno zaznamenať väčší počet článkov obracajúcich sa k Maďarsku, všetky charakterizuje strane poplatný ráz, kde spisovatelia vyzdvihujú silu maďarského ľudu, ktorý porazil „horthyovské a szalásiovské bandy“. Okrem maďarských „kontrarevolučných živlov“ autori zmieňujú

¹¹⁴ Napr.: *Rudé právo*, Roč. 38, Č. 3, 3. 1. 1957, Praha, s. 4.; *Rudé právo*, Roč. 38, Č. 12, 12. 1. 1957, Praha, s. 4.; *Rudé právo*, Roč. 38, Č. 23, 23. 1. 1957, Praha, s. 4.

¹¹⁵ ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Slovenská verejnosť a rok 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 13.

¹¹⁶ MARUŠIAK, J.: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...*“: *Pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005, s. 186–187.

¹¹⁷ LEIKERT, J.: *Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na udalosti v Maďarsku, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 99.

¹¹⁸ *Kultúrny život*, Roč. 9, č. 44, 3. 11. 1956, Bratislava, s. 1.

aj západného nepriateľa, ktorý podľa nich za všetkým stál. Komunistickej propagande konformný štýl, aký sa objavoval v týždenníku pri vytváraní obrazu povstania reprezentujú nakoniec i nasledujúce verše:

„Neberte meno Petőfiho darmo.
On o slobode sveta snil.
Nehrozí za tým svetom jarmo?
Nie ste len hračkou temných síl?“¹¹⁹

Vrcholom propagandistických snažení československej vlády bola pseudovedecká publikácia, ktorej dva diely vyšli pôvodne na Slovensku pod názvom *Biela kniha o výčinoch kontrarevolúcie v Maďarsku* v roku 1956 a 1957, a ktorá bola následne preložená i do češtiny. Hlavným zámerom vydania titulu bolo šokovať verejnosť účelovo vyselektovanými informáciami zväčša o zložení a akciách povstaleckých skupín so zameraním sa na „fašistické živly“, doplnené fotkami obesencov a mŕtvol komunistických funkcionárov a vojakov počas revolúcie. Takto mala československá verejnosť k dispozícii zhrnuté „fakty“ o povstaní a tie mali zabezpečiť zvýšenie primknutia sa spoločnosti k strane.¹²⁰

Ako je teda zrejme z vyššie uvedeného výskumu a príkladov, československá stranická cenzúra a tlačová kontrola nedovoľovala autorom uverejňovať články, ktoré by akokoľvek spochybňovali vyjadrenia a líniu československej vlády. Navyše i priestor pre opozičné hlasy, ktorý sa v období po XX. zjazde KSSZ sformoval na Slovensku v rámci intelektuálneho týždenníka *Kultúrny život*, zostal pod kontrolou strany a v ňom prezentované názory nijak nevybočovali z interpretácie prezentovanej v rámci oficiálnych postojov ÚV KSC voči povstaniu v Maďarsku. Inak tomu nakoniec nebolo ani v maďarskej tlači dostupnej na Slovensku, čomu sa budem venovať v ďalšej podkapitole venovanej opatreniam voči slovenskej maďarskej menšine.

¹¹⁹ Sándor Petőfi (1823–1849): maďarský romantický básnik, symbol boja za nezávislosť počas revolúcie v Uhorsku v rokoch 1848–1849. Komunistická propaganda silne ideologicky poznačila výklad jeho tvorby, keď mu dala nálepku ľudového básnika.; Poničan, J.: *Maďarskému ľudu*, in: *Kultúrny život*, Roč. 9, č. 45, 10. 11. 1956, Bratislava, s. 3.

¹²⁰ *Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech*, Praha, 1957. (prel. zo sl. originálu *Biela kniha o výčinoch kontrarevolúcie v Maďarsku I. a II.* vydaného v rokoch 1956 a 1957.

2.4 Opatrenia vlády smerom k maďarskej menšine

Ako už bolo uvedené v časti „*Mimoriadne bezpečnostné opatrenia*“, MNO ČSR pri výbere záložníkov potrebných k stráženiu československo-maďarskej hranice nariadilo preventívne nepovoľovať záložníkov maďarskej národnosti. Okrem tohto opatrenia vo vojenskej oblasti však vláda ČSR podnikla rad ďalších krokov, obzvlášť na poli propagandy, ktoré mali formovať spoločenskú mienku maďarskej menšiny na Slovensku. V prvom rade potrebovala zastaviť import maďarskej tlače, čítanej nielen slovenskými Maďarmi, ale tiež časťou slovenskej inteligencie, pre ktorú znalosť maďarčiny bola v tej dobe samozrejmosťou. Medzi časopisy označené stranou za ideologicky najviac nebezpečné patrili *Irodalmi Újság* (Literárne noviny), humoristický časopis *Ludas Matyi* (Husiar Maťko) a obrázkové periodikum *Béke és Szabadság* (Mier a sloboda).¹²¹ Maďarský oficiálny stranický denník *Szabad Nép* (Slobodný ľud) sa takisto dostal do nemilosti československej cenzúry, keď už 19. októbra ÚV KSS rozhodol o pozastavení jeho distribúcie na Slovensku, pretože odpovedajúce číslo obsahovalo podľa vlády dva znepokojivé články, obsahujúce v prvom prípade informácie o maďarskej zmene združstevňovania podľa juhoslovanského vzoru, v druhom zase správu o diskusnom večere Petófiho krúžku.¹²² Na nasledujúcom zasadnutí 24. októbra ÚV KSS následne schválilo všeobecné pozastavenie dovozu asi 220 druhov maďarských tlačovín do krajiny. I napriek tomuto opatreniu sa ale správy z Budapešti k slovenským Maďarom dostávali, buď skrz rozhlasové vysielanie alebo mali spojenie so svojimi maďarskými príbuznými.¹²³

Medzi ďalšie politické kroky prijaté voči maďarskej menšine patrilo ideologicky „správne“ nastavenie smerovania aktivít a názorov organizácie Csemadok, zastrešujúcej maďarskú menšinu v ČSR. Jej vtedajší predseda Gyula Lőrincz, ktorý vyplývajúci z funkcie bol tiež členom ÚV KSS, sa stal hlavou centra propagandy v maďarskej otázke, ktoré vzniklo pri ÚV nevyhnutne 29. októbra ako reakcia na situáciu v Maďarsku. Podobné centrá vznikli v pohraničných okresoch s cieľom pomôcť miestnym stranickým výborom zvládnuť krízové obdobie.¹²⁴ Dnes je už zrejmé, že vedenie Csemadoku v tom čase nezastávalo názory všetkých slovenských Maďarov, ale len vykonávalo príkazy zo strany vlády ČSR. Dôkazom

¹²¹ ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Slovenská verejnosť a rok 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 15.

¹²² POPÉLY, Á.: *A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 58.

¹²³ Tamtiež, s. 59.

¹²⁴ SIMON, A.: *A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 48.

toho je i jeho oficiálne vyjadrenie v súvislosti s maďarským povstaním z 29. októbra, zverejnené neskôr v straníckom liste slovenských Maďarov *Új Szó* (Nové slovo), vedeného Ferencom Dénesom, v ktorom revolúciu jednoznačne odsúdilo a uistilo vládu o vernosti maďarských pracujúcich v Československu.¹²⁵

Okrem inteligencie a spisovateľskej obce, ktorú mala strana na jeseň roku 1956 už viac-menej pod kontrolou, považoval prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek za potenciálnu hrozbu tiež mládež a študentov. Preto ÚV KSS 29. októbra vyzval za účelom propagandy predsedu ÚV Československého zväzu mládeže, Milana Rázusa, aby pôsobil na to, že sa maďarská mládež patriaca do zväzu bude vo väčšej miere „angažovať“ voči maďarskej mládeži nepatriacej k straníckym organizáciám, aby sa táto začala k nim pridávať.¹²⁶ Uvedomujúc si malý záujem slovenských Maďarov o stranícke štruktúry, vydal ÚV KSS 2. novembra tiež nariadenie, aby sa do KSS prijímalo viac robotníkov a roľníkov maďarskej národnosti. To však vedeniu nestačilo. Potrebovalo poznať verejnú mienku Maďarov žijúcich v južných regiónoch ČSR. To sa však prakticky ukázalo ako veľké zlyhanie vlády. Podľa správy MV KSČ z 13. decembra totiž v spravodajskej sieti ČSR chýbali etnickí Maďari. Navzdory faktu, že v niektorých južných okresoch tvorila maďarská menšina až 90-95% populácie, agentúrnu činnosť tam vykonávali prevažne osoby neznalé maďarského jazyka. Preto ako poučenie z tejto situácie minister vnútra Rudolf Barák dal Štátnej bezpečnosti príkaz zorganizovať do 25. novembra nábor kandidátov maďarskej národnosti, no z možných 494 nakoniec do služby nastúpilo len 53 osôb,¹²⁷ čo na zasadnutí ÚV KSČ 17. decembra konštatoval ako nedostatočné a považoval to za isté zlyhanie strany počas krízových dní.¹²⁸ I napriek tomu môžeme na týchto opatreniach pozorovať veľkú snahu vlády zapojiť slovenských Maďarov do svojich štruktúr, čo malo viesť k väčšiemu prehľadu a kontrole nad politickou mienkou maďarskej menšiny s cieľom zamedziť protirežimným náladám a prejavom sympatií smerom k maďarským povstalcem.

2.5 Československá pomoc novovzniknutej Kádárovej vláde

Popri tom ako vláda ČSR prijímala rozhodnutia vzťahujúce sa k vlastným občanom, podnikala tiež kroky vedúce k pomoci udržaniu sa komunistickej moci v Maďarsku. Centrum

¹²⁵ *A Csemadok központi elnökségének felhívása*, in: *Új Szó*, Roč. 9, č. 303, Bratislava, s. 2.

¹²⁶ POPÉLY, Á.: *A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006 s. 59.

¹²⁷ SIMON, A.: *A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 50.

¹²⁸ POPÉLY, Á., s. 61.

zriadené na vedenie propagandy pod vedením predsedu Csemadoku Júliusa Lőrincza sa preto venovalo i vydávaniu agitačných materiálov, ktoré mali byť exportované do Maďarska. Do distribúcie sa tak dostalo 14 mimoriadnych vydaní denníka *Új Szó* v náklade 50 tisíc kusov, ale aj 4 čísla novín pre mládež *Új Ifjúság* (Nová mládež) v počte 20 tisíc kusov či 3 tisíc výtlačkov ženského časopisu *Dolgozó Nő* (Pracujúca žena). Zároveň Československo zasielalo na podporu maďarskej vlády stotisícové výtlačky rôznych propagandistických transparentov a letákov.¹²⁹ Pri zabezpečovaní vývozu tlače hrali hlavnú úlohu slovenskí Maďari, zväčša funkcionári KSS, ovládajúci maďarský jazyk. Tí sa snažili využívať svoje rodinné vzťahy či nadväzovať kontakty s tamojšími členmi MDP, resp. kádárovskej MSZMP. Táto tlač, zasielaná hlavne do severných okresov Maďarska, mala podporiť prosovietske a provládne sily v krajine a sťažiť tak agitáciu maďarských povstalcov. Z rôznych správ od takto nasadených funkcionárov je zrejmé, že šlo o neľahkú, často riskantnú prácu, keďže povstalci o týchto aktivitách vedeli a snažili sa ich sabotovať.¹³⁰

Československá pomoc voči Kádárovej vláde v Maďarsku po potlačení povstania zmenila charakter a nadobudla hlavne sociálno-hospodárske rysy. Na 149. schôdzi politbyra ÚV KSČ bolo dohodnuté, že vláda vyšle 8. novembra do Maďarska delegáciu, ktorú povedie predseda vlády Viliam Široký.¹³¹ Na nej ČSR svojmu južnému susedovi prisľúbila hospodársku pomoc a podporila novú vládu Jánosa Kádára. Do Maďarska odišiel podľa návrhu politbyra tovar v celkovej hodnote 90 miliónov Kčs, pozostávajúci z najpotrebnejších surovín, ako napr. múky, zemiakov, mäsa, cementu, vápna, krytiny, okenného skla, palivového dreva, liečiv, ale aj obuvi, nádob a iného spotrebného tovaru.¹³² Na dosiahnutie takto objemného balíku vláda ČSR vytvorila tzv. *Fond solidarity v prospech pracujúcich MLR*, do ktorého prispievali rôzne závody z celej republiky. Celá vec bola prezentovaná v rámci propagandy ako „spontánne prejavy solidarity“ československých pracujúcich k maďarskému ľudu. Oficiálna tlač pritom publikovala články o tom, ako robotníci a roľníci

¹²⁹ MARUŠIAK, J.: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“: *Pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005, s. 193–194.

¹³⁰ SIMON, A.: *A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 48–49.

¹³¹ *Usnesení 149. schůze politického byra ÚV KSČ k bodu 21: Pomoc Maďarské lidové republice*, 5. 11. 1956, Praha; in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření Československa...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 97.

¹³² *Usnesení 154. schůze politického byra ÚV KSČ*, 12. 11. 1956, Praha; in: 24. 10. 1956, Praha; in: Tamtiež, s. 108.

dobrovoľne odpracujú viacero pracovných zmien navyše v prospech maďarského národa.¹³³

Ako vyplýva z jednotlivých častí tejto kapitoly, československá vláda reagovala na udalosti v Maďarsku v širokej miere a tieto udalosti sa dotkli viacerých významných oblastí života krajiny. Samozrejme neboli to len oficiálne stanoviská ÚV KSČ, ktorý sa k maďarskému povstaniu vyjadroval. Prirodzene sa k tak závažným udalostiam v blízkosti našich hraníc vyslovovali mnohí československí občania, čím prejavovali svoju mienku o zmenách, ktoré sa odohrávali v Maďarskej ľudovej republike. Reakcie verejnosti boli obzvlášť dôležité i pre vedenie strany, ktorá sa prostredníctvom agentúrnej siete a zložiek bezpečnosti snažila tieto prejavy zachytávať. Hlavne sa sústredila na monitorovanie prejavov sympatie voči povstalcovi a protivládnych či protirežimných názorov. Spôsoby, akými sa vyjadrovali občania k maďarskému povstaniu a či potenciálne existovala i možnosť rozšírenia sa revolučných myšlienok do Československa sa pokúsim analyzovať v ďalšej kapitole tejto práce.

¹³³ napr.: *Podávame pomocnou ruku maďarskému lidu*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 314, 10. 11. 1956, Praha, s. 1.; *Na pomoc maďarskému lidu*, in: *Rudé právo*, Roč. 37, Č. 315, 11. 11. 1956, Praha, s. 1.

3. Analýza československej verejnej mienky voči udalostiam v Maďarsku s dôrazom na obyvateľstvo Slovenska

3.1 Všeobecná spoločenská atmosféra v Československu

Napriek snahám propagandy vedenia KSČ vytvárať v tlači obraz pokojnej československej spoločnosti, v ktorej sa údajne v súlade s deklarovaným heslom „jednoty strany a ľudu“ neobjavovali náznaky opozície voči režimu a spoločnosť charakterizoval s vládou rovnaký názor odsudzujúci povstanie v Maďarsku, dnes podľa správ agentúrnej činnosti môžeme dedukovať, že situácia medzi občanmi nebola taká jednorozmerná, ako sa ju snažila vláda ČSR prezentovať. Politická garnitúra, konkrétne jej ministerstvo vnútra vedené Rudolfom Barákom, si bolo vedomé potreby monitorovať nálady obyvateľstva a vyzistiť prípadné, voči režimu nekonformné prejavy. Tajným rozkazom MV. č. 105 sa zahájila agentúrna činnosť, ktorá mala za úlohu zachytávať všetky informácie, ktoré mala verejnosť o maďarskom povstaní a naň naviazané jej možné reakcie.¹³⁴ Ministerskí informátori odosieli denne situačné správy z regiónov do ústredia.¹³⁵ Zo správ vyplýva, že sa pozornosť agentov sústreďovala na osoby s odlišným ideologickým názorom než bola hlavná komunistická línia, akými boli okrem spisovateľov a inteligencie tiež stredné vrstvy, cirkev a študenti či „triedni nepriatelia“, ku ktorým patrili bývalí živnostníci, podnikatelia, statkári a členovia strany.¹³⁶

Záznamy bezpečnosti dokazujú, že spoločnosť sa v dobe maďarského povstania názorovo delila na tri hlavné prúdy. Najväčší tvorila tá časť obyvateľstva, ktorá sa zhrozene pozerala na obraz drsných bojov v Budapešti, schvaľovala politiku komunistickej vlády ČSR a v súlade s ňou silne kritizovala maďarských povstalcov za rozpúťanie bojov a krviprelievanie. Do tejto skupiny okrem skutočne ideologicky presvedčených osôb možno priradiť tiež tú časť populácie, ktorá pociťovala silné obavy a strach z medzinárodnej situácie, neželala si rozšírenie povstania do Československa, a preto preferovala stabilitu vlády aj za cenu toho, že moc držala v rukách komunistická strana.¹³⁷ Druhú časť tvorili občania zjavne ľahostajní voči režimu. Táto skupina sa zdá byť najmenej zachytená

¹³⁴ BUKOVŠKY, L.: *Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 76.

¹³⁵ *Zpráva o připravenosti a morálném politickém stavu součástí ministerstva vnitra v době mimořádných opatření v souvislosti s událostmi v Maďarsku, Polsku a Egyptě*, 21. 12. 1956, Praha; in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření Československa...: Sborník vybraných dokumentů*, 2. díl, Praha 1993, s. 152–153.

¹³⁶ BUKOVŠKY, s. 78.

¹³⁷ BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 294–296.

v správach tajnej polície. Mohlo ísť o občanov, ktorí sa ani nesprávali smerom k režimu servilne, ani sa nesnažili odporovať, čiže sa nechceli so štátnou mocou nijaký spôsobom dostať do styku a žili si s charakteristickou rezignovanosťou v oblasti politického názoru svoj každodenný život. Do tretej kategórie, ktorá zároveň najviac zaujímala stranícke vedenie, potom patrili nespokojní občania s protirežimným vnútorným naladením, ktorí naopak voči maďarským povstalcem mohli potenciálne pociťovať isté sympatie.¹³⁸ Osoby, ktorých názory sa zložkám bezpečnosti zdali byť radikálne, boli orgánmi MV sledované a niektorí z nich boli i trestne stíhaní.¹³⁹ Práve nálady tretej zmieňovanej skupiny sa pokúsim analyzovať v nasledujúcom rozbere archívnych situačných správ.

3.2 Analýza situačných správ zo slovenských regiónov

V správach od agentov Štátnej bezpečnosti možno pozorovať časté prejavy sympatií smerom k maďarskému boju proti komunistickej vláde. V rámci takto orientovaných správ sa viackrát objavuje názor, že maďarský ľud povstal z dôvodu neuspokojivých sociálnych a hospodárskych pomerov v krajine. O takýchto názoroch a tiež o charaktere monitorovaných osôb svedčí nasledujúci demonštračný príklad: „*Redaktor Milko a bývalý podplukovník tzv. slovenskej armády Junas, ktorý je t. č. v penzii, o situácii v Maďarsku hovoril, že vznikla na základe hospodárskej situácie a nedostatkov, ktoré nevedela vláda odstrániť... kým robotníci dostávali tak nízke platy, že ťažko vyživilí svoje rodiny...*“¹⁴⁰ Pri takýchto výrokoch sa u sledovaných osôb neraz objavovali i porovnanie hospodárskej situácie v Maďarsku a ČSR. U niektorých prevažoval názor, že situácia v Československu nie je natoľko zlá a životná úroveň je vyššia ako u južných susedov, teda nehrozí žiadne bezprostredné nebezpečenstvo vypuknutia povstania u nás. I keď zostáva faktom, že hospodárska situácia v ČSR nebola v tom čase tak nepriaznivá ako v Poľsku či Maďarsku, dá sa predpokladať, že na veľkú časť spoločnosti doliehala tiež masáž straníckej propagandy: „*Dňa 4. 11. 1956 Kovalčík, baník z GZB Rožňava, sa vyjadril, že v Maďarsku sa sami vedúci dopustili chýb, ktoré neriešili zavčasu, ale tieto oddaľovali. Toto má byť ponaučenie i pre nás... ale to, čo sa stalo v Maďarsku, u nás sa za žiadnu cenu nemôže stať, preto, lebo sme na vyššej životnej úrovni*

¹³⁸ PEŠEK, J.: *Obyvateľstvo Slovenska v době tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956*, in: Sborník Vojenské akademie v Brně, Svazek C, Brno 1994, s. 411.

¹³⁹ BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 297–299.

¹⁴⁰ Archiv bezpečnostních složek (ďalej ako ABS), f. Správa vyšetrování Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra České socialistické republiky, H-761 (ďalej ako f. H-761): *Situačné zprávy*, s. 64, Krajská správa Ministerstva vnútra Bratislava (ďalej ako KS MV Bratislava) 1. 11. 1956.

ako boli v Maďarsku.“¹⁴¹ Na iných miestach zase nachádzame výpovede o tom, že v ČSR je situácia podobne kritická a možno očakávať rozšírenie revolučných nálad i k nám: „*Emil Matejčík,...*, sa vyjadril, že situácia v Maďarsku je veľmi vážna a príde to i do ČSR, a že „*páni komunisti budú baliť svoje švestky*“. U nás je vraj život od výplaty k výplate. Robotníkom sú predpisované normy a nezarobili by ani na slaná vodu. Poliaci a Maďari to dobre začali a teraz bude rada na nás.“¹⁴²

Okrem kritiky politiky maďarskej vlády, vedúcej k zlej sociálnej situácii väčšiny Maďarov, sa pri sondáži verejnej mienky obyvateľstva vo veľkej miere stretávame so silnými protisovietskymi náladami, dokonca i priamo u členov strany, čo dokazuje správa zo začiatku novembra, kedy sa „prameň“ rozprával s Jaroslav Syrovým, členom KSS v Košiciach, kde ten hovoril, že „*ZSSR vykorisťoval Maďarsko, preto z toho dôvodu vzniklo právom povstanie...*“¹⁴³ Okrem zmienok o hospodárskom využívaní maďarského satelitu sa väčšina názorov proti Sovietom obracia k vojenskej intervencii, ktorá sa hodnotila zväčša negatívne. Tak napríklad študent Vladimír Plško z Priemyselnej školy stavebnej v Bratislave sa „*prejavil záporne proti účasti sovietskych vojsk a hovoril, že akým právom zasahujú do vnútorných vecí Maďarska*“.¹⁴⁴ Zároveň môžeme zaznamenať široký výskyt prejavov strachu a obáv z potenciálneho rozšírenia povstania do medzinárodného vojnového konfliktu: „*Cestou siete bola získaná správa dňa 6. 11. 1956, že zamestnanec PR-KOOZ Košice, Teodor Szabó, neschvaľoval pomoc ZSSR revolučnej robotnícko-rolníckej vláde Maďarska. Svoje názory prejavoval v tom, že ZSSR neodôvodnene napadol robotnícku triedu v Maďarsku, a že z toho bude svetová vojna...*“¹⁴⁵ Vyjadrenie Martina Grebeca, „bývalého kulaka“ z Rožňavy, „*že radšej bude pracovať na JRD, len aby neprišla vojna*“, dokazuje, ako veľmi vplýval strach z krvavého konfliktu na protikomunistické nálady obyvateľstva.¹⁴⁶ Obavy verejnosti z prichádzajúcej vojny sa napokon prejavili i vo vyvolaní nákupnej horúčky, čo umocnilo ešte aj vypuknutie suezskej krízy, hlavne čo sa týkalo základných produktov, akými boli cukor, múka, soľ či masť.¹⁴⁷

¹⁴¹ ABS, f. Správa vyšetrování Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra České socialistické republiky, H-757 (ďalej ako f. H-757): *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, Krajská správa Ministerstva vnútra Košice (ďalej ako KS MV Košice) 5. 11. 1956.

¹⁴² ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 52, KS MV Bratislava 30. 10. 1956.

¹⁴³ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.

¹⁴⁴ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 63, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

¹⁴⁵ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.

¹⁴⁶ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 1. 11. 1956.

¹⁴⁷ ABS, f. Sp. vyšetrování VB MV ČSR, H-761: *Situačné zprávy*, s. 72, KS MV Bratislava 2. 11. 1956.; ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.; Tamtiež, 3. 11. 1956.

V správach agentov MV súčasne nachádzame tiež zmienky o rôznych letákoch a nápisochoch v regiónoch či už na podporu maďarských povstalcov alebo všeobecne proti vláde komunistickej moci. K demonštrácii uvediem niekoľko prípadov. Napríklad v Košiciach na verejných záchodoch policajné zložky objavili protikomunistické nápisy slovensko-maďarského znenia: „*Komunisti, berte sa do Moskvy*“ alebo „*Fegyverbe zsidó háború, minden komunisták le a feje.*“¹⁴⁸ V Trnave zase 16-ročný chlapec 1. 11. 1956 našiel malý leták písaný strojom v tomto znení: „*Pol'sko je slobodné, i Mad'arsko bojuje za svoju slobodu, kedy to dosiahne ČSR?*“¹⁴⁹ V okrese Myjava sú v správe zo 4. 11. zmieňované až štyri letáky nájdené v blízkosti rímsko-katolíckeho kostola: „*Ruská komunistická odpoveď na volanie po slobode sú tanky a strelba – preč s okupantmi*“ – „*Rešpektujú Rusi vôľu ľudu? Čo potom hľadajú ešte v Maďarsku?*“ – „*Komunistickí otrokári, Vašu slávu už ani ruské tanky neobnovia, budete visieť*“ – „*Aj my už máme tohto režimu po uši. Načo ešte čakáme.*“¹⁵⁰ Je zaujímavé, že mimo tieto písané prejavy odporu voči Sovietskomu prišla istá časť pracujúcich robotníkov tiež s ústnymi formami nesúhlasu so súčasnou komunistickou garnitúrou, ktoré zároveň obsahovali istú nádej na zmenu aj doma v Československu. Dôkazom je správa zo závodu Kovosmalt v Trnave, kde robotníci zaužívané „*Česť práci!*“ nahradili pozdravom „*Sláva Titovi!*“¹⁵¹ alebo bratislavský pozdrav „*Čépé!*“, znamenajúci „*Čakáme prevrat!*“, ktorý spomedzi robotníkov prenikol i medzi vysokoškolských študentov.¹⁵²

Ďalšiu skupinu zistení tvoria správy týkajúce sa prejavov národného cítenia, vlastenectva či dokonca nacionalizmu. Čo sa týka názorov samotných slovenských Maďarov, takýchto správ nie je zachytených dostatočné množstvo, keďže ako už bolo uvedené, Verejná bezpečnosť nedisponovala dostatočným počtom osôb ovládajúcich maďarský jazyk. Preto ich nálady agenti zachytili len sprostredkované, resp. v momentoch, kedy hovorili po slovensky. Napriek tomu sa nejaké prípady v archíve nájdu, ako napr. učiteľka na maďarskej škole v Senci, Jolana Pórová, „*rozprávala, že teraz je celkom iný pocit patriť maďarskému národu a počínanie Maďarov schvaľovala ako hrdinský čin.*“¹⁵³ Tajomník ONV Štefan Kováč v obci Pusté Uľany zase v podnapitom stave spieval maďarské piesne a funkcionárovi MNV Dulajovi „*povedal, že je silný Maďar (Kováč), pričom zdvihol päst' a použil výrok, že či nevie,*

¹⁴⁸ Voľný preklad vety: „*Do zbrane v židovskej vojne, všetkým komunistom odrezat' hlavu.*“; ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 5. 11. 1956

¹⁴⁹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 79, KS MV Bratislava 3. 11. 1956.

¹⁵⁰ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 84, KS MV Bratislava 4. 11. 1956.

¹⁵¹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 79, KS MV Bratislava 3. 11. 1956.

¹⁵² ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 87, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁵³ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 65, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

čo sa deje v susednom Maďarsku.“¹⁵⁴ Na katedre marxizmu-leninizmu v Košiciach vyjadril jej príslušník Arnošt Zenovitz nacionalistické stanovisko, a i napriek tomu, že do tej doby sa hlásil za Slováka, 2. 11. sa už vyhlasoval za Maďara. Vravel, že „*Maďari žijú tisíc rokov bez Rusov a môžu žiť i naďalej bez nich a Aziati nemôžu pochopiť maďarskú kultúru, a že on (Zenovitz) je najprv Maďar, až potom komunista.*“¹⁵⁵ Podľa inej správy „*všetci košickí Maďari sympatizujú s povstalcami*“.¹⁵⁶ Podľa niektorých záznamov však nadšenie medzi maďarským obyvateľstvom presahovalo mieru sympatií, keď v niektorých prípadoch slovenskí Maďari dokonca očakávali svoj „návrat“ do Maďarska. *V okrese Čalovo a Dunajská Streda občania maďarskej národnosti oslavujú počínanie kontrarevolúcie a sú veľmi radi, že znovu sa navráti južné Slovensko k Maďarsku*“.¹⁵⁷ Ďalšia správa hovorí, že maďarskí občania z okresu Čalovo a Hurbanovo „*túžia po vytvorení Veľkého Maďarska*“.¹⁵⁸ V Bratislave sa objavil názor, že „*Žitný ostrov bol vždy maďarským územím a Maďari majú na tento nárok*“.¹⁵⁹

Na stranu povstalcov sa pochvalne nevyjadrovali len slovenskí Maďari. Obdivné slová voči maďarskému národnému boju proti sovietskej armáde a komunizmu všeobecne, nájdeme i v radoch Slovákov. Bývalý príslušník ŠtB Pavelka komentoval ešte pred potlačením revolúcie situáciu tak, že „*je to svetodejinná udalosť, čo sa Maďarom podarilo*“ a „*Maďari boli prví, ktorí sa opovážili povstať holými rukami proti komunistom.*“¹⁶⁰ Vo vyjadrení zamestnancov Československého rozhlasu sa spomína, že Maďari „*ako najstarší šovinistický národ v Európe a pritom vyslávený svätoštefanskou korunou, nemohol sa pozerieť na to, ako všetko z Maďarska mizne do ZSSR.*“¹⁶¹ Do kontrastu s obrazom Maďarov ako hrdého, no možno tiež čiastočne šovinistického národa staval zamestnanec Povereníctva lesov dr. Tibor Pavlovský mentalitu Čechov a Slovákov, keď sa vyjadril: „*To je maďarská krv, ktorá rýchlejšie skypí ako naša, my sme vraj holubací národ...*“¹⁶²

Z nariadení MV ale i zo správ, ktoré preň jeho informátori posielali, je zrejmé, že okrem spisovateľskej obce a „triednych nepriateľov“ sa agentúrna činnosť sústreďovala tiež okolo študentstva a cirkvi. Z radov študentov sa dozvedáme to, že keďže informácie

¹⁵⁴ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 103, KS MV Bratislava 9. 11. 1956.

¹⁵⁵ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 3. 11. 1956.

¹⁵⁶ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 57, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

¹⁵⁷ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 58, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

¹⁵⁸ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 75, KS MV Bratislava 3. 11. 1956.

¹⁵⁹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 87, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁶⁰ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 57, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

¹⁶¹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 63–64, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

¹⁶² ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 58–59, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

o povstaní medzi obyvateľstvom neboli dlhšiu dobu dostatočne jasné, fakty, ako uvádza i ďalší príklad, sa v rečiach študentoch neraz modifikovali, či dokonca mýtizovali: „*Naši Maďari na internáte (v Košiciach, pozn. aut.) sú kludní iba chvíľkami, kým vzplanie tá horúca krv, a stále sa len dohadujú a nosia poplašné správy, napr. V Budapešti v uliciach je 30 cm krvi. No s takýmito volovinami vyjdú iba na posmech.*“¹⁶³ Zároveň však obavy zo šírenia revolučných myšlienok, ktoré prechovávala Štátna bezpečnosť voči študentom, mali svoje reálne opodstatnenie. Dokazuje to prípad z východného Slovenska, kde sa študentské basketbalové družstvo vrátilo zo zápasu v Budapešti a podľa ich vyjadrení „*neveria, že ide o kontrarevolúciu*“, ale o „*maďarský oslobodzovací boj*“ od Sovietov, ktorí tam podľa nich robili útlak. Vďaka nim sa pravda o povstaní dostala medzi vysokoškolákov, z ktorých Roman a Leško, študenti baníckej fakulty v Košiciach, 30. novembra žiadali, aby na počesť vysokoškolákov v Maďarsku bolo zachované jednominútové ticho, načo sa tak aj stalo. Podľa správy sa ďalej diskutovalo o revolučnosti maďarských študentov.¹⁶⁴ Správy z Bratislavy síce takisto dokazujú, že sa isté myšlienky sympatizujúce s maďarským povstaním na vysokých školách vyskytovali, avšak podľa poslucháča VŠT Mokrého, „*v kruhoch vysokoškolských študentov nie je nejaké aktívne kontrarevolučné hnutie*“¹⁶⁵ a miestny redaktor tiež uviedol, že študenti „*nepôjdu do žiadneho dobrodružstva a ničenia svojej zeme.*“¹⁶⁶

Reakcie katolíckej cirkvi sa dnes zdajú byť viacrozmerné. Zatiaľ čo maďarské duchovenstvo na Slovensku otvorenejšie prejavovalo radosť z maďarského povstania, slovenský klérus zachovával striedmejší pohľad na vec. Správa z Bratislavy hovorí, že „*maďarské rímsko-katolícke duchovenstvo u nás sa teší z povstania v Maďarsku*“, a že napr. aj farár zo Slovenského Grobu „*vychvaloval maďarské hrdinstvo*“. Humorne naopak pôsobí zmienka o správcovi slovenského Spolku sv. Vojtecha v Trnave s maďarským menom Pöstenyi, ktorý sa vyslovil takto: „*radšej stokrát pod komunistami, ako pod Maďarmi.*“¹⁶⁷ Rozdiel je badateľný aj pri vyjadrovaní vyššieho kléru. Generálny biskup Chabada a dekan Michalko z Bratislavy sa vyjadrili, že „*je úplný nezmysel, čo sa tam robí, nakoľko nikto nevie, za čo bojuje*“, čo dopĺňajú súznejúc so straníckou propagandou, že „*v ČSR sa také niečo nemôže stať, nakoľko tu je ľud vyspelejší ako v Maďarsku*“.¹⁶⁸ Farár z Trenčína zase 27. októbra predpokladal, že sa „*blíži doba, kedy budeme znovu vyvesovať kríže do škôl*

¹⁶³ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.

¹⁶⁴ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 31. 10. 1956.

¹⁶⁵ ABS, f. H-761: *Situačné správy*, s. 89–90, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁶⁶ ABS, f. H-761: *Situačné správy*, s. 82, KS MV Bratislava 4. 11. 1956.

¹⁶⁷ ABS, f. H-761: *Situačné správy*, s. 74–75, KS MV Bratislava 3. 11. 1956.

¹⁶⁸ ABS, f. H-761: *Situačné správy*, s. 58, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

a úradov“¹⁶⁹ a kanonik Spišskej Kapituly 30. októbra zase v súvislosti s prepustím maďarského kardinála Mindszentyho z väzby odvážne vyhlasoval: „*Maďari, to sú chlapi... On pozná, čo sú Maďari a ich zmýšľanie, a že títo nikdy nebudú súhlasiť s komunizmom.*“¹⁷⁰

V mnohých správach sa nám smerom k domácej politike objavuje silná kritika československých oficiálnych médií, či už tlače alebo rozhlasu. Záznamy dosvedčujú, že vo vnútri časti spoločnosti panovala nedôvera voči československému rozhlasu, ktorého počúvanie nahrádzali či už počúvaním maďarského povstaleckého vysielania alebo západných staníc, akými boli viedenský rozhlas alebo Slobodná Európa. „*Zamestnanec ČSAO, Štefan Slezák, chválil vysielanie viedenského rozhlasu, ktorý podľa neho pravdivo informuje, zatiaľ čo našu tlač osočoval.*“¹⁷¹ Jozef Čizmazia, úradník zo Senca, sa podobne vyjadril, že „*naším novinám nemožno veriť, lebo píšú pravý opak.*“¹⁷² Vtedajší člen KSS a bývalý statkár Dr. Palan z Dunajskej Stredy sa v spoločnosti vyjadril, že „*on počúva len viedenský rozhlas, lebo jedine ten je pravdivý.*“¹⁷³ Bývalý maďarský učiteľ a v dobe povstania pracovník školstva a osvety na ONV v Šamoríne v súvislosti so sovietskou intervenciou do Maďarska a informovaním o nej v československých médiách uviedol, že „*zdôvodňovanie zásahu našou tlačou a rozhlasom nie je nič iné ako komunistická propaganda.*“¹⁷⁴ Michal Štubňa, robotník z JRD v Spišskej Novej Vsi, zase 29. 10. vyhlasoval poplašné správy o študentských nepokojoch v Bratislave a Prešove, a tiež sa vyjadril, že „*správy, ktoré dáva náš rozhlas, nie sú pravdivé, on počúva Slobodnú Európu, ktorá ho správne informuje.*“¹⁷⁵ Všeobecne zhrňujúce zistenie podáva agentúrna činnosť z okolia Bratislavy také, že „*obyvateľstvo sa vyjadruje, že naša tlač neinformuje tak, ako situácia prebieha, ale tak, ako to potrebuje propaganda.*“¹⁷⁶

Názory občanov ČSR sa však neobmedzili len na kritiku propagandisticky ladeného informovania prostredníctvom stranických médií, ale tvrdé slová padali i na samotnú komunistickú stranu. V záznamoch z východného Slovenska sa opakovane objavujú výskytu urážlivých slov či dokonca vulgarizmov na adresu komunistov, ale rovnako si niektorí obyvatelia dovolili vyhrážať sa miestnym funkcionárom a straníkom fyzickým násilím či

¹⁶⁹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 60, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

¹⁷⁰ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.

¹⁷¹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 70, KS MV Bratislava 2. 11. 1956.

¹⁷² ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 65, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

¹⁷³ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 90, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁷⁴ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 96, KS MV Bratislava 6. 11. 1956.

¹⁷⁵ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 31. 10. 1956.

¹⁷⁶ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 72, KS MV Bratislava 2. 11. 1956.

smrťou. Neraz išlo o mužov, ktorí sa takto odvážili vyjadrovať pod vplyvom alkoholu alebo v nejakom prostredí hostinca či krčmy, kde sa požitie alkoholu dá s veľkou pravdepodobnosťou očakávať. Tak napríklad murár Ján Šinay v obci Somotor, s väčšinovou maďarskou populáciou, povedal predsedovi MNV toto: „Ty sa ešte smeješ, ale dlho sa usmievať nebudeš. V Maďarsku vešajú komunistov a zanedlho budú vešať aj teba...“¹⁷⁷ V obci Kráľovský Chlmec bol zase 31. 10. VB zadržaný hudobník Ľudovít Oláh, ktorý v staničnej hale pod vplyvom alkoholu volal nasledovné: „Vy komunisti, postrielam vás, príde na to čas ako v Maďarsku, odkiaľ už blázni odchádzajú.“¹⁷⁸ Agentúrne hlásenia zo západného Slovenska síce v menšej miere obsahujú zmienku o užití alkoholu monitorovanými osobami, no miera tvrdości v ich vyjadrovaní ku komunistom je približne na rovnakej úrovni. Napríklad v správe z 31. 10. sa uvádza, že „Karol Nagy, zmocnenec biskupského úradu v Trnave, dostal korešpondenčný lístok od neznámeho pisateľa, ktorý sa mu vyhráza, že už príde prevrat a potom bude mať odrezaný jazyk a bude obesený.“¹⁷⁹ V Dunajskej Strede zase 27. 10. Mikuláš Četei kričal na verejnosti, „že budú visieť komunisti na elektrických stĺpoch ako v Maďarsku...“¹⁸⁰ V hlásení z okresu Malacky sa uvádza prípad Štefana Reptu, pracovníka na technickej úprave pozemkov v obci Jakubov, ktorý 25. 10. obdržal anonymný list s výhražným znením, že „už je urobený zoznam nebezpečných ľudí – komunistov, ktorých rameno spravodlivosti v najbližšej dobe zastihne.“ Anonym ďalej odporúča Reptovi, aby nepracoval pre daný režim.¹⁸¹ V ďalšom prípade z obce Závod v malackom okrese sa dozvedáme, že udalosti v Maďarsku a ich potenciálne rozšírenie do ČSR chápali istí jedinci ako možnosť vykonať pomstu voči režimu, ktorý im nejakým spôsobom v minulosti ublížil: „František Šišolák, robotník zo Závodu, sa vyslovil, že z maďarských nepokojov nastane vojna, lebo Maďari žiadali vojenskú pomoc zo Západu. Pri tom sa tešil, že bude sa môcť pomstiť komunistom a bezpečnosti za jeho brata, ktorý bol v roku 1952 zastrelený bezpečnostnými orgánmi pri stíhaní agentov CIC. Pri tom hovore zatímal päste, že bude vraždiť komunistov...“¹⁸² V prípade úradníka Ing. Romana z Bratislavy je vidieť, že časť spoločnosti, vedomá si medzinárodných pomerov, sa snažila o kontextualizáciu povstania v priestore strednej Európy, ktorá potenciálne mohla uniknúť zo socialistického tábora. Ing. Roman sa vyjadril totiž takto: „...toto zriadenie sa neudrží... z jednej strany sme obkľúčení

¹⁷⁷ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 31. 10. 1956.

¹⁷⁸ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 3. 11. 1956.

¹⁷⁹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 60, KS MV Bratislava 31. 10. 1956.

¹⁸⁰ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 65, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

¹⁸¹ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 65–66, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

¹⁸² ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 65, KS MV Bratislava 1. 11. 1956.

Poľskom, Nemeckom a Rakúskom, a z druhej Maďarskom, ktoré už nie je bolševické, takže rozhodne musí u nás prísť k zmene.“ Pred radnicou ukázal na jeden strom a pomenoval ho „Strom slobody“, pri čom poznamenal, že „na tom strome bude visieť prvý s. Bacílek.“¹⁸³

Takéto správy sa objavovali v agentúrnych hláseniach prevažne do doby druhej sovietskej intervencie do Maďarska. Ak sa pozrieme na správy, ktoré nasledovali po 4. novembri, mení sa už ich obsah viac v prospech komunistického zriadenia a mienka obyvateľstva sa začína prikláňať k oddanosti vedúcej garnitúre. V správe z 5. 11. z okresu Malacky čítame, že „všade panuje radosť z vyhlásenia, že v Maďarsku sa utvorila vláda robotníkov a roľníkov. V celom okrese je situácia uspokojivá.“¹⁸⁴ V Sereďi údajne „obyvatelia tohto okresu správu o potlačení a rozbití kontrarevolúcie prijali s radosťou a pracujúci sa plne stavajú za záujmy robotníckej triedy Maďarska. I tí jednotlivci, ktorí očakávali, že k podobným udalostiam dôjde aj u nás, sa utiahli do pozadia a diskusii o terajšej situácii sa vyhýbajú.“¹⁸⁵ Podobne sa usudzuje v správe z bratislavského okolia: „Nálada obyvateľov v tomto okrese po vyhlásení čl. rozhlasu, že v Maďarsku sa utvorila nová revolučná robotnícko-roľnícka vláda, sa značne zlepšila. Niektorí občania maďarskej národnosti, ktorí sa počas udalostí v Maďarsku prejavili ako nacionalisti, sa uťahujú do úzadia. Všeobecne medzi obyvateľstvom je pozorovať uspokojenie.“¹⁸⁶ V správe z Košíc zo 7. 11. istý Miroslav Vodera uviedol nasledovné: „Vyvraciam týmto všetky paniky zámerne rozširované po Prahe, že vraj na Slovensku sú krvavé nepokoje. Môžem prehlásiť, že po celom Slovensku je klud a najväčší klud je po území obývanom maďarskou väčšinou. Občania maďarskej národnosti sú totiž silne sklamaní konečným výsledkom maďarskej revolúcie.“¹⁸⁷

Z približne 170 preskúmaných hlásení, ktoré v jednotlivých dňoch revolúcie zaslali vo svojich správach agenti z juhoslovenských regiónov orgánom MV, sa v prevažnej väčšine objavujú názory, v ktorých občania vyjadrujú očakávanie rozšírenia sa revolučných nálad i do Československa. Na druhú stranu je však dôležité dodať, že ide zväčša o hlásenia týkajúce sa konkrétnych osôb a ich individuálnych prejavov. Nešlo teda o žiadne vyjadrenia väčších skupín či hnutí, ktoré by v daných regiónoch mohli vystupňovať tlak a podniknúť protištátne akcie väčšieho rozsahu. Naopak, v správach, ktoré sa snažia opisovať situáciu v regióne všeobecne, nachádzame názor agentov, že situácia v danej lokalite je pokojná a stabilizovaná.

¹⁸³ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 88, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁸⁴ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 92, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁸⁵ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 93, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁸⁶ ABS, f. H-761: *Situačné zprávy*, s. 93, KS MV Bratislava 5. 11. 1956.

¹⁸⁷ ABS, f. H-757: *Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku*, KS MV Košice 7. 11. 1956.

Tu nemožno poprieť zjavnú efektívnosť československej propagandy, hlavne po potlačení povstania. Javí sa byť pravdepodobné, že síce agentúrna činnosť prinášala relatívne veľké množstvá informácií o protikomunistických náladách v spoločnosti, no tie správy boli do veľkej miere neoverené, na čo poukazovalo aj vedenie strany. Prejavov solidarity voči Maďarom či odporu Čechov a Slovákov smerom k vláde bolo reálne málo. To dokazuje aj fakt, že počas maďarskej krízy bolo do 5. novembra trestne stíhaných 665 občanov, z čoho len 159 bolo nakoniec aj uväznených. Vo väčšine prípadov pritom išlo o individuálne a hlavne verbálne prejavy nespokojnosti a odporu.¹⁸⁸

3.3 Ukončenie mimoriadnych opatrení

Hlásenia agentúrnej činnosti boli vedené MV do 20. novembra 1956, kedy minister vnútra Rudolf Barák tajným rozkazom č. 128 zrušil všetky mimoriadne opatrenia platné v ČSR od 24. októbra. Rovnako boli pomaly sťahované armádne zložky z pohraničných regiónov.¹⁸⁹ Na zasadnutí ÚV KSČ 5. a 6. decembra 1956 vedenie vyhodnocovalo politickú situáciu v Maďarsku a činnosť československých orgánov voči potenciálnej hrozbe. Vláda oceňovala výkon armádnych a bezpečnostných zložiek a hodnotila ich prácu za dobre splnenú. Počas diskusie sa akurát kritizovala nedostatočná pripravenosť v zmysle nedostatku zamestnancov ovládajúcich maďarčinu, čo malo byť v nasledujúcom období ošetrené náborom nových členov. Tajomník strany Antonín Novotný tiež predznamenal nasledovný politický kurz v ČSR, ktorý videl v upevňovaní závislosti krajiny na Sovietskom zväze, zvýšenie ideologického boja s opozíciou s cieľom zblížiť do ešte väčšej miery stranu s celou spoločnosťou.¹⁹⁰ Takto vláda ČSR rozhodla o ďalšom upevňovaní totalitného režimu, čo trvalo až do jesene roku 1961, kedy XXII. zjazd KSSZ priniesol posilnenie destalinizačného smerovania politiky východného bloku, čo sa v 60. rokoch prejavilo i v Československu.¹⁹¹

¹⁸⁸ BARNOVSKÝ, M.: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses* č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 31–33.

¹⁸⁹ *Tajný rozkaz ministra vnútra č. 128: Opatření v souvislosti s vystoupením kontrarevoluce v Maďarsku*, 20. 11. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. díl, Praha 1993, s. 117.

¹⁹⁰ *Stenografický zápis ze zasedání ÚV KSČ: Z referátu A. Novotného „Současná mezinárodní situace a závěry pro práci strany*, 5.–6. 1. 1956, Praha, in: BÍLEK, J. et al.: *Vojenská a další opatření...: Sborník vybraných dokumentů*, 1. a 2. díl, Praha 1993, s. 123–143.

¹⁹¹ PERNES, J.: *Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu*, in: *Soudobé dějiny* 4/2000, s. 618.

Záver

Maďarské povstanie v roku 1956 bezpochyby bolo jedným z prvých významnejších otrasov pre komunistickú moc v povojnovej strednej Európe. Svojou mohutnosťou šokovalo komunistických funkcionárov nielen v Maďarsku, ale tiež v susednom Československu, ktoré muselo prirodzene na krízu takýchto rozmerov patrične reagovať. Vláda ČSR tak v obavách z podobného scenáru udalostí zaviedla mimoriadne opatrenia. Okrem nasadenia vojenských zložiek na posilnenie stráženia hraníc pred cudzími „nepriateľskými“ vplyvmi a tajných agentov na skúmanie spoločenských nálad v jednotlivých regiónoch štátu, využívala k politickému ochromeniu obyvateľstva tiež vlastnú propagandu. Skrz československý rozhlas a stránicke denníky dokázala účinne manipulovať verejnou mienkou väčšiny obyvateľstva socialistického Československa.

V situačných správach určených pre MV ČSR môžeme pozorovať, že názory a nálady verejnosti voči maďarskému povstaniu mali rozličný charakter, a teda občania neboli absolútne presvedčení informáciami prezentovanými vládnu mocou. Vo väčšine zachytených pre stranu nepohodlných prípadoch sa vyskytovali smerom k maďarským bojujúcim ako slová podpory voči ich úsiliu za demokratizáciu a prejavy proti sovietskej intervenčnej armáde, tak i vyjadrenia proti samotnému komunistickému režimu. Iné prípady dokazujú, že na individuálnej úrovni sa protikomunistické prejavy prenášali i do vzťahu československých obyvateľov voči svojej domácej garnitúre. Nespokojnosť niektorých ľudí s politikou KSČ na jeseň 1956 sa z archívnych záznamov javí ako nepopierateľný fakt. Treba však dodať, že skutočne radikálne vyjadrenia pochádzali hlavne od jedincov, ktorí vyhlasovali protikomunistické heslá pod vplyvom alkoholu, či takých, ktorí mali s režimom osobnú nepríjemnú skúsenosť, ako napríklad rôzne formy perzekúcií alebo všeobecné zhoršenie životnej úrovne. Takmer všetky tieto prípady sa zakladali na spontánnych reakciách zopár jedincov, ktorí boli okamžite monitorovaní a následne vyšetrovaní tajnou políciou.

V československej verejnosti preto nevznikal priestor na akúsi názorovú diskusiu, keďže vláda i napriek odhaleniu tajného referátu Nikitu Sergejeviča Chruščova nepristúpila vo väčšej miere na destalinizáciu na politickej úrovni, ako sa o to snažili jej náprotivky v Maďarsku a Poľsku. V Československu reformné krídlo komunistov nebolo natoľko silné, aby vytvorilo nejaké spoločné hnutie, ktorého tlak by spoločne s verejnosťou nabil takého rozsahu, že by mohol spôsobiť zmeny v politickom smerovaní štátu. Československo prsto v roku 1956 ešte nemalo svojho Nagya, svoj symbol takej tváre socializmu, ktorá by

nepotrebovala neprestajne vykonávať perzekúcie na svojom obyvateľstve a dovoľovala by aspoň istú formu demokratizácie spoločenských pomerov.

Rovnako nepôsobili v Československu ako dostatočný motor pre zmenu politického smerovania ani kruhy inteligencie či študentstva. Zatiaľ čo v Maďarsku sa vytvorilo v rámci Petófiho krúžku široké diskusné fórum, na ktorom sa otvorene diskutovalo o ideologických otázkach, v Československu takáto platforma nevznikla. Napriek snahe československých spisovateľov na jar roku 1956 pôsobiť na čiastočné uvoľnenie pomerov ako v umeleckej, tak i občianskej oblasti, tieto pokusy boli nakoniec v lete 1956 mocou dostatočne potlačené, takže na jeseň tohto roku sa už opozičné názory viac-menej nevyskytovali a vláda držala kormidlo moci pevne v rukách. Podobne tomu bolo i u československých študentov. Vláda nariadila také opatrenia, súčasťou ktorých mal Československý svaz mládeže za úlohu zintenzívniť činnosť ideologickej práce smerom k mládeži. Nálady študentstva ako potenciálneho podnecovateľa reformných aktivít boli vo vysokej miere monitorované. Z tohto vyplýva, že dve hlavné skupiny, ktoré mali možnosť naštartovať podobné reformné hnutie, ako sa tomu stalo v Maďarsku, vláda dokázala úspešne spacifikovať.

Ďalšou významnou zložkou československej verejnosti, ktorá teoreticky mohla vystúpiť v súvislosti s maďarským dianím do popredia, bola maďarská menšina na Slovensku. Ako som však v tejto práci uviedol, organizácia Csemadok, ktorá mala zastrešovať záujmy Maďarov v krajine, v skutočnosti viac počúvala na nariadenia vlády než na názory svojich členov. Maďarská menšina na Slovensku teda nemala takú politickú elitu, cez ktorú by sa v jej záujmoch vykonávali nejaké zlepšujúce opatrenia. Tak tomu napokon bolo i v krízových dňoch maďarského povstania, kedy oficiálne vyjadrenia funkcionárov Csemadoku, poplatné komunistickému režimu, neodrážali v plnej miere mienku svojich členov. Tá totiž nebola tak jednorozmerná, ako sa ju snažilo vedenie prezentovať. Pri absencii pomoci zo strany organizácie sa preto slovenskí Maďari neodvažovali na mohutnejšiu podporu maďarských povstalcov. Je vysoko pravdepodobné, že svoj postoj u väčšiny maďarskej menšiny formovali tiež úvahy o dvoch nepříjemných historických skúsenostiach, ktoré sa nachádzali v kolektívnej pamäti slovenských Maďarov. Jednou z nich bolo pripojenie južných regiónov k Maďarsku po Viedenskej arbitráži v roku 1938, kedy sa väčšine tohto obyvateľstva pričlenením do horthyovského Maďarska zhoršila životná úroveň. Druhú temnú epizódu tvorili zase povojnové odsuny maďarského obyvateľstva. I pre tieto dôvody možno odhadovať, prečo maďarská menšina v ČSR ostala rovnako ako zvyšok obyvateľstva pasívna

a snažila sa hlavne vyhnúť akýmkoľvek konfliktom, ktoré by mohli opäť skomplikovať ich každodenné životy.

Posledným, no pravdepodobne najdôležitejším faktorom, ktorý spôsobil v čase maďarskej revolúcie nesmelosť, pasivitu a letargiu u väčšiny spoločnosti, teda aj v jej podstatnej časti, ktorú tvorilo robotníctvo a roľníctvo, bola ekonomická situácia Československa. Ani zďaleka sa nedá hovoriť o nejakom ideálnom stave, čo potvrdzujú aj archívne vyjadrenia niektorých zamestnancov rôznych závodov. Napriek tomu pri formovaní verejnej mienky zdá sa do veľkej miery fungovali populárne opatrenia, ktoré zlepšovali ako pracovné podmienky, tak i sociálnu úroveň obyvateľstva. Na rozdiel od Maďarska, ktoré skutočne násilnou industrializáciou, kedy bola z väčšej časti poľnohospodárska krajina nútená do zvyšovania ťažkej priemyselnej výroby, a kde sa populácia citelne dostávala na okraj biedy, v Československu sa v tomto porovnaní podmienky, v akých verejnosť žila, zdali ešte znesiteľné. Široká mediálna kampaň zároveň manipulovala obyvateľstvo, ktoré uverilo jej správam o zvyšovaní životnej úrovne. Rezolúcie československých pracujúcich, ktoré rôzne štátne podniky vydávali vyjadrujú podporu komunistickej moci v Maďarsku, len viac prispievali k prorežimnej celospoločenskej atmosfére. Preto možno vyvodiť záver, že napriek odporu voči politickej garnitúre na individuálnej úrovni, na väčšinové obyvateľstvo v roku 1956 ďaleko viac pôsobila relatívna sociálna a ekonomická stabilita. Československá spoločnosť teda zaujala voči daniu v Maďarsku pasívny postoj a mohutnejšie ohrozenie pre domácu vládu preto počas týchto napätých dní zdá sa vôbec nehrozilo.

Zoznam použitej literatúry

Nevydané pramene:

Archiv bezpečnostních složek ČR, f. *Správa vyšetřování Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra České socialistické republiky, H-761: Situačné zprávy.*

Archiv bezpečnostních složek ČR, f. *Správa vyšetřování Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra České socialistické republiky, H-757: Ďalekopisy pre MV o situácii v Maďarsku.*

Publikované pramene

BÍLEK, Jiří: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: Sborník dokumentů*, 1. díl, Historický ústav Armády České republiky, Praha 1993.

BÍLEK, Jiří: *Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: Sborník dokumentů*, 2. díl, Praha: Historický ústav Armády České republiky 1993.

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech, Praha, 1957. (prel. zo sl. originálu *Biela kniha o výčinoch kontrarevolúcie v Maďarsku I. a II.* vydaného v rokoch 1956 a 1957).

ZINNER, Paul E. (ed.): *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, Februar–November, 1956*, Program on East Central Europe, New York 1956.

Periodiká:

Rudé právo, Roč. 37, č. 300, 308, 309, 314, 315.

Rudé právo, Roč. 38, č. 3, 12, 23.

Kultúrny život, Roč. 9, č. 44, 45.

Új Szó, Roč. 9, č. 303.

Odborná literatúra

Monografie

BEREND, Iván T.: *Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge Studies in Modern Economic History I, Los Angeles 1996.

- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*, Praha 2001.
- BORHI, László G.: *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*, Budapest–New York 2004.
- DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938-1991., Díl I.: Světová válka a nukleární mír 1934-1964*, Praha 2004.
- GADDIS, John Lewis: *Studená válka*, Praha 2006.
- GATI, Charles: *Stroskotané ilúzie – Moskva, Washington, Budapešť a maďarské povstanie 1956*, Bratislava 2006.
- GYÖRKEI, Jenő – HORVÁTH, Miklós (ed.): *Soviet Military Intervention in Hungary 1956 (with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko)*, Budapest 1999.
- KISS, Tamás: *Association of Hungarian University and College Students*, Szeged 2006.
- KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, Praha 2001.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- LITVÁN, György: *The Hungarian revolution of 1956 : reform, revolt and repression, 1953-1963*, London–New York 1996.
- RAINER, Janos M.: *Imre Nagy: A Biography*, London 2009.
- TAUBMAN, William: *Khrushchev: The Man and His Era*, New York–London 2003.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

Články v zborníkoch

- BARNOVSKÝ, Michal: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 25–41.
- BUKOVSKÝ, László: *Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia roku 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 75–83.
- ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Slovenská verejnosť a rok 1956*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 11–25.
- ISZÁK, Lajos: *Imre Nagy's First Government, 1953–1955*, in: *1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*, New York 2006, p. 72–94.
- KOVRIG, Bennett: *Stalin's Legacy: The Soviet-Dominated Regimes in Hungary and East Central Europe, 1953–1959*, in: *1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*, New York 2006, p. 43–71.

LEIKERT, Jozef: *Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na udalosti v Maďarsku*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 93–107.

MARUŠIAK, Juraj: *Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko*, in: „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...*“: *Pocta Jozefovi Jablonickému*, Bratislava 2005, s. 186–187.

PEŠEK, Jan: *Obyvatelstvo Slovenska v době tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956*, in: *Sborník Vojenské akademie v Brně, Svazek C*, Brno 1994, s. 409–415.

POPÉLY, Árpád: *A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Šamorín – Bratislava 2006, s. 57–75.

SIMON, Attila: *A szlovákiai magyarok és az 1956-os forradalom*, in: *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko, Disputationes Samarienses*, č. 9, Bratislava 2006, s. 41–57.

Časopisecké články

GRANVILLE, Johanna: „*Caught with Jam on Our Fingers*“: *Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*, in: *Diplomatic History*, vol. 29, no. 5, 2005, p. 811-839.

GRIFFITH, William E.: *The Petőfi Circle: Forum for Ferment in the Hungarian Thaw*, cit. z webstránky Archívu pre orálnu históriu Szechenyiho národnej knižnice: http://www.rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/petofikor_griffith.pdf; cit. dňa 3. 3. 2017.

KRAMER, Mark: *The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 2, 1998, p. 163–214.

PERNES, Jiří: *Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československej verejnosti: Z interních hlásení krajských správ ministerstva vnútra*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 4, Praha 1996, s. 512–527.

PERNES, Jiří: *Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4, Praha 2000, s. 594 – 618.